

PARTIUMI FÜZETEK 11.

SZÉKESEGYHÁZI-BAZILIKA NAGYVÁRAD

SZÉKESEGYHÁZI-BAZILIKA NAGYVÁRAD

Kiadja

a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság
és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség

1999

Ez a könyv
a Nagyváradi Székesegyházi-Bazilika
200 éves évfordulójára jelent meg

A címlapon:
A Székesegyházi-Bazilika

A hátlapon:
Szent László váradi hermája

Szövegkorrektúra:
Mihálka Magdolna

Számítógépes szerkesztés:
Fórizs Edit

A sorozatot szerkeszti:
Dukrét Géza

A NAGYVÁRADI
L. SZ. SZÉKESEGYHÁZ.

FELSZENTELTETÉSÉNEK
SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA

ALKALMÁVAL

ÍRTA:
BUNYITAY VINCZE.

NAGYVÁRAD,
1880.
NYOMATOTT HÜGEL OTTÓNÁL.

Rajz, Bubics Zs. 1880.

A NAGYVÁRADI L. SZ. SZÉKESEGYHÁZ.

Felszenteltetett 1780. Püünkösd után VI. Vasárnapon

1692. június 5-én ismét szóltak az ágyuk Nagyváradon, de ezuttal már nem a vár ostromára. A török sereg, mely 32 évig birta Nagyváradot, látván, hogy az ostromló magyar-német seregek ellen nem állhat tovább, az idézett nap reggelén szabad elköltözés föltétele mellett föladta a várat. A meg-megszólaló ágyuk hangja a keresztények örömkialtása volt Nagyvárad bevételén.

A nagy örömbé mégis belé vegyült némi fájdalom, hasonló ahoz, mit a szülék érezhetnek, midőn rég elvesztett gyermeköket végre megtalálják – csonkán, bénán, rongyosan. A visszafoglalt Nagyvárad árnyéka sem volt többé a réginek.

Történeti emlékeink úgy szólnak a régi Váradról, hogy annak alig vala párja széles e hazában, s nem is volt más neve, mint „szerencsés Várad” „tüköre alsó Magyarországnak.”¹ De amit akkor a győzedelmes keresztény sereg maga előtt látott, inkább hasonlított valami rongyos faluhoz, mint városhoz; magyar-nak pedig épen nem vala magyar.

A város régi lakói szétzüllöttek annyira, hogy midőn a város régi határait keresték, a vidéki falvakból kellett hozni embereket, hogy azokat *megmutassák*.² Legszebb épületei, a püspök, a prépost „palotája”, a kanonokok házai, az iskolák, a nyomda, a könyv- s levéltárak, a kórházak, monostorok elpusztultak mind; sőt mi legkülönösebb, az egyházak, kápolnák, mikről pedig Nagyvárad híres volt egykor, elpusztultak szintén egytől-egyig, még a székesegyházat „királyaink és hőseink, főpapjaink s államférfiaink ezen Pantheonját” sem véve ki.

Nagyvárad a törökök kiűzetésekor csaknem egészen az volt ismét, mi hatszáz év előtt vala, midőn a krónikás szerint Szent-László vadászott lakatlan

¹ „Opulentissima civitas Varadiensis, quae felix appellabatur, cui in tota Pannonia vix par erat.” Bathiány könyvtár Gyulafejérvárott. *Kéziratok*. I. 364.

² *Országos levéltár*

helyén. S még 1752-ben is annyira szemmel láthatók valának a régi pusztulás nyomai, hogy egy nagyvárad szónok kinn a szabadban tartott beszédét eképen kezdheté: „Ugy állok itt e halmon, *feldult városunk* felett, mint a Sirmalmak prófétája, Jeremiás, Jeruzsalem romjain.”¹

És *Benkovics Ágoston*, váradi püspök, aki 1692-ben a vár bevételenél jelen volt, nem talált egy, bármily szerény templomot Nagyváradon, hogy a város visszafoglalásáért abban adhatott volna hálát Istennek. A „Te Deum”-ot kinn a szabad ég alatt tartá meg, de az oltártól azon szent eltökéléssel távozott, hogy Szent-László elpusztult egyházát fölépiti ujra.

S ezen eltökélés magában rejté Nagyvárad ujjá születésének s fölvirágzásának magvát is, mert tudvalevőleg hazánk legderékabb városai rendszeren ott keletkeztek, hová székesegyházainkat építék.

Ezen munkának czélja körvonalozni a nagyváradí új székesegyház történetét. Azonban mielőtt ezt tenném, nem lesz talán fölösleges visszapillantánunk Nagyváradnak ős székesegyházára. Hiszen *Benkovics Ágoston*nak is, s utána mindazon püspököknek s egyházi férfiaknak, kik az új székesegyház építésében részt vettek, bizonyosan szemek előtt lebegett az ős székesegyház, melyről még emlékeztek a történelmi adatok, s regélt a hagyomány.

* * *

Míg első püspökségeink székesegyházait magok püspökeink építék, mint Szent-Gellért a csanádit,² és csak a prépost – vagy apátsági egyházak építőiül szerepelnek királyaink: a váradi székesegyháznál azon aligha nem történelmi jelentőséggel is bíró tünemény fordul elő, hogy azt legnépszerűbb királyunk, Szent-László építteté.

Ezen tényt egykoru, magáról az építésről kiadott oklevéllel igazolni képtelenek vagyunk ugyan, mert az oklevél viharaiiban már rég elveszett; de igazolják azt történelmünk legrégebb lapjai, s amaz ős hagyomány, melynél fogva a váradi székesegyház, noha a bold. Szűz tiszteletére volt szentelve, s hivatalosan mindig Mária egyházának hivaték, – a nép nyelvén mégis csak „*Szent-László egyháza*” volt az mindig, s nemcsak nálunk, hanem külföldön is.

¹ Würt P: *Dreyfache Glückseligkeit*. (Grosswardein 1752.)

² Batthányi J: *S. Gerardi Scripta et Acta*. 331. l.

Építé pedig Szent-László a székesegyházat a Sebes-Körös partján a mai Nagyváradon, s ha valamikor komoly kérdés támadna a felől, hogy a városnak melyik pontján? habozás nélkül rá lehetne mutatni, hogy a várban, ez lévén főegyházaink rendes helye annyira, hogy ha már készen levő várban nem épülhettek, azonnal falakkal, s egyébbe erődítményekkel vétettek körül.

Egyébiránt, hogy ős székesegyházunk csakugyan a ma is álló nagyváradi várban állt, azt igazolja nemcsak történeti emlékeink legösszhangzóbb tanúsága, hanem azon körülmény is, hogy midőn *gróf Forgách Pál*, nagyváradi püspök 1756-ban a váradi vár udvarán ma is meglevő kutat ásátá, ásás közben megtalálták Nagy Lajos királyunk leányának, Máriának hamvait, ki köztudomásulag Szent-László sírjának lábainál temetteték el, Szent-László sírja pedig, hogy a nagyváradi ős székesegyházban állt, azt bizonyítani fölösleges.

Nehezebb felelnünk ama kérdésre, hogy milyen volt, mily izlésben épült a Szent-László építette székesegyház? minthogy az egyházak építészeti stílyje is koronként csak úgy változott, mint a ruhabeli divat. Azonban a mű-émléktan (Archaeologia monumentalis) segédelmével megfelelhetünk ama kérdésre is, mondván, hogy kétségkívül basilikai izlésben épült, s olyan volt, mint azon egyházak, melyek vele egy korban, a XI-ik században keletkeztek, s melyeknek némelyike, mint például a pécsi székesegyház, némely részletében ma is fennáll; másoknak pedig, mint a székesfejérvárinak, legalább alaptervezete ismeretes.¹

Basilikai izlésben épülvén pedig székesegyházunk, kétségkívül volt oszlopos hajója három, kereszt hajó nélkül, szentélye félkörű apsisal, vagyis oltárhelylyel záródó, s külső négy szögletén négy tornya, – ugynevezett sark-tornyok, minthogy nem fejlődtek ki magából az épületből, hanem annak csak sarkaira támaszkodtak egy-egy oldalokkal, s ezzel az egyháznak némi erődszerű jelleget kölcsönöztek. Főlepe pedig bizonyosan boltozatlan vala, vagyis kőbolthajtás helyett egyszerű famennyezettel volt csupán borítva. Legalább azt bizonyítja egyebekközt már azon történeti tény is, hogy midőn, 1241-ben Váradnak asszonyai leányaikkal s gyermekeikkel együtt a székesegyházba menekültek, a gyilkolásban már különben is kifáradt tatársereg sem vesződött azzal, hogy rájuk törje az ajtót: egyszerűen fölgyújtá a székesegyházat, tudván

¹ Ipolyi A: *Egri Emlékkönyv*. 107. l.

jól, hogy az boltozatlan szokott lenni, s a szerencsétleneknek bizonyosan fejökre ég, – amint ugy is történt.¹

Ilyen basilikai felosztást és idomokat mutat a Bécsi képes krónikának XIV-ik századi kézirati codexe is, mely több, a XI-ik században épült magyar egyháznak, s ezek közt a váradinak és föntartotta képét. Ezen kép szerint² székesegyházunk csakugyan három hajós, de kereszthajó nélkül; a hosszhajó keleti végén áll a félkörű apsis, az egyház sarkain a négy torony; csak az oldalhajókat gyámolító ívtámok mutatnak némi különbséget, azt tudniillik, hogy a székesegyház nem álla többé könnyű famennyezettel, hanem már nehéz kőboltozattal volt borítva. Ezen különbség azonban könnyen érthető, s teljesen igazolt is.

A tatárpusztítás ugyanis kézzelfoghatólag igazolta a boltozatlan egyházak czélszerűtlenségét, ennél fogva midőn nemzetünk a tatárok elvonultával feldult egyházaink megépítéséhez fogott, nem mulasztá el boltivekkel fődözni azokat, s egyuttal a már akkoron lábrakapott román styl kívánalmaihoz idomítani. De a könnyű famennyezet hordására épült falak a nehéz kőboltozatot nem birták volna el: megerősíté tehát azokat az ugynevezett ívtámokkal.

Igy történt ez kétségekivül a tatárjárás után a váradi székesegyházzal is: eredeti basilikai izlése engedett az akkoron divatos román stylnek, nevezetesen beborítotték boltivekkel, s oldalfalait, hogy a boltiveket tarthassák, megerősíték ívtámokkal.

Idéje mondanunk valamit ezen székesegyház belsejéről is.

Az ős kereszténység mig szentjeinek fejét gloriával köríté, szentegyházait kápolnákkal vette körül. Kápolnák a váradi ős székesegyházban is voltak; nevezetesen eddigelé ismeretes történeti adataink szerint volt *kettő*: egyik Szent-István király – másik Szent-Imre herczeg tiszteletére. A harmadik kápolnát képezte az apsisban levő főoltár, mely a bold. Szüz tiszteletére volt szentelve, bevett szokás levén, hogy a kápolnák középsője mindig Mária-kápolna volt.

Oltár pedig *tizenkettő* volt az egyházban, legalább ennyit ismerünk eddig, s azok közt legnevezetesebb a székesegyház, s avval együtt a püspökség tényleges megalapítójának, Szent-László királynak oltára, mely sirja fölött mingyárt szentté avatattása után (1192) fejr márványból művészi kezek által emeltetett.

Ezen oltár, illetve sir tette idővel Váradot „Nagy”-á; ez tette a váradi székesegyházat annyira kegyeltté, s a váradi püspököt és székeskáptalant a közbizalom és tisztelet tárgyaivá.

¹ Rogerius: *Miserabile carmen*. 34. fejr.

² Henszlmann I: *Magyarország műemlékei*. 74. l. 91-ik kép.

Ügyes-bajos emberek, kiknek dolgát nem bírta semmi bíró elvégezni, az ország legtávolibb részéből is Váradra jöttek, hogy megesküdjének Szent-László sírjára, s megesküdvén, ügyök tisztázva lőn, mert az eskü, mely e sírra téteték, szentebb volt nemzetünk szemében az édesanya sírjára tett eskünél.

Királyaink, ha Székesfejérváron fejköfte tették Szent-István koronáját, onnan először is egész kíséretökkel Szent-László sírjához zárandokoltak, fogadást téve ott Isten, s a nemzet előtt, hogy mint ama szent király, ők is „népök boldogságán fogják lenni örömlüket.”

Temető helyöket pedig nemcsak királyaink, hanem előkelő családaink is legszívesebben választák Szent-László hamvainak közelében. Ezért mondá már az ó-ének Szent-László királyról:

*„Té telepedél Bihar-Váradon,
A városnak lől édes oltalma;
Templomot rakatál Szűz Máriának,
Kiben most nyugoszol minden tisztességgel.
Környül fekesznek téged császárok,
Püspökök, királyok és jobbágy-urak.”*

A látogató királyok rendszeren új birtok-adományok s kiváltságokkal gazdagíták a székesegyházat; az elhunytak sírjai fölé pedig királyok s főurak szebbnél szebb oltárokat és emlékszobrokat emeltek. E szerént tökéletesen igaza van azon történeti adatnak, mely a Szent-László építette székesegyházról szóltában azt mondja: „*erat speciosa.*”¹

Ezen székesegyház a XIV-ik század közepéig állt.

* * *

1329-ben a később fejedelmi, sőt királyi trónra jutott *Báthory*-nemzetségnek egyik sarja, András lépett Várad püspöki székére. Egyike volt legtevékenyebb s bőkezű püspökeinknek, ki közművelődési célokra családi vagyonából is tudott áldozni.

Észrevette bizonyosan, hogy az idővel megnagyobbodott Váradhoz, s a meg-megújuló királyi látogatások, temetések közönségéhez képest nincsen elég nagy székesegyháza; ennél fogva mingyárt püspöksége kezdetén meghosszabbíttatá a székesegyházat.

¹ Batthiány J: *Leges eccl.* III. 219. l.

Lehet azonban, hogy a hosszabbítás által elvesztvén az egyház helyes arányait, ezt a művelt püspök szépérzéke el nem viselheté; az sem lehetetlen, hogy talán Báthory is hódolt kora azon beteges divatjának, mely legelőbbkelő városainkkal is leromboltatá román basilikáikat, hogy helyökbe gót dómokat építsenek;¹ vagy talán épen I. Lajos királynak 1342-iki váradi látogatása győződttette meg Báthoryt arról, hogy a székesegyház még meghosszabbítva is mindig kicsiny: annyi bizonyos, hogy Báthory a király távozása után még ugyanazon évben *egészen új székesegyház* építéséhez fogott.² Nem pedig valamely új helyen, hanem épen a régi egyház helyén, s oly módozattal, hogy az új székesegyház falai a régi egyházat egészen körülfogták. Hanem az izlés, melyben az építés végbement, már egészen új, a régi egyház izlésétől tökéletesen elütő vala.

A zömök, s aránylag alacsony tornyok helyett sugár, magas tornyok jöttek; az apró kajácsos ablakokat csúcsives keskeny, de annál hosszabb ablakok válták föl; a nehézkes oszlopokat pedig magas és mégis könnyed tövek. Ez az építészet legnemesebb izlése, az ugynevezett csúcsives vagy gót izlés, s ezen izlésben épült a váradi új székesegyház.

Báthory püspök azonban az építés közben (1345.) elhalt, s csonkán maradt művét utódja, *Demeter* püspök (1345–1372.) fejezte be. S a befejezett egyház nemcsak magasabb s terjedelmesebb arányaival multa felül a régit, hanem szépsége és műkincseivel is. Nyugati homlokzatán emelkedő ikertornyain kívül még két kisebb tornya is volt, s míg a Szent-László építette székesegyháznál csak két kápolnát találunk; *itt már nyolcz* kápolnáról, s *ötven* oltárról emlékeznek történeti forrásaink. Lehet ugyan, hogy épen ennyi oltár nem állt egyszerre a székesegyházban, s közölök egyik-másik idővel eltűnt valamely újabbnak engedvén helyet; de más oldalról bizonyos, hogy a középkorban akárhány kisebbszerű egyház is tudott fölmutatni 10–12 oltárt, nagyobb egyházainkban pedig 30–40 is volt széltében.

Különben is történeti adataink tanúsága szerint minden század, minden emberöltő mintegy vállvetve igyekezett a váradi ősz székesegyház föl-ékesítésében, s nemzetünk a királytól kezdve az egyszerű váradi polgárig vetélkedett egymással abban, hogy hite, reménye és szeretetének mennél

¹ Blümelhuber F: *Uj magyar Sion*, I. 755. l.

² Batthiány J: *i. h.*

szébb emléket állítson ott, s evégre fölhasznáلتa az egyháznak legkisebb, legfélrebb eső helyét, sőt a körülötte fekvő tért is.

A székesegyház homlokzata előtti téren állt Szent-László királynak költőkől megénekelт, s a nép által tündérmesékbe szőtт s még ma is emlegetett ércz lovagszobra magas kőszálon; az egyház éjszaki oldalánál pedig Szent-Imre, Szent-István és Szent-László szobrai álltanak szintén érczből s magas kőoszlopokon. Váradı püspökök s hazai művészek alkoták e szobrokat, s talán épen azért valának oly szépek, sikerültek, mert három genius működött közre megalkotásuknál: *a művészet, a hazafiság és a hála.*

Szóval: a váradı ós székesegyház Istennek temploma és Isten egyik legnemesebb ajándékának, a művészetnek szent hajléka volt, hol az építész, a képiró, a szobrász, a himző, a zenész stb. kítárta lángeszze legszépbb alkotásait, hogy megtanítsa általok imádkozni az embert, s lelkesedni mindazért, mi szép. S ha még állana azon egyház, épen olyan időbarnította volna, mint kortársa a kassai dóm, és épen olyan szép, hogy az ember szinte kívánja megcsókolni köveit hálából. Az iránt, ki oly bámulatosan teremté az ember kezét, hogy az a kéz épen úgy tudja idomítani a kemény követ, mint a lány fonalat, melyből csipkét köt.

Ha még állana ós székesegyházunk!.... de nemzetünk összes kegyelete bármennyire őrködék is fölörte, mégsem vala képes távoltartani tőle előbb az egyes csapásokat, később magát a végpusztulást....

A XIV-ik század legvége körül sekrestyéje gyuladt ki s tüzével elhamvasztá a legértékesebb ruhanemüket, iratokat, könyveket 1443. áprıl 7-én iker-tornyainak egyike, a bal, dőlt össze, porrá törvén maga alatt mindent. De a legnagyobb csapás 1566-ban érte.

Az ekkor tartott tordai gyűlés marcius 1-iki végzésével száműzvén az erdélyi fejedelemségből a kath. vallást, száműzte azt Nagyváradról is, mely akkoron az említett fejedelemséghez tartozott. És székesegyházunk ugyanazon év áprıl 7-én, tehát épen tornya ledőlésének napján hiallotta utolszór a századok óta megszokott szent énekeket. Éltető lelke: a papság s a hivek serege az idézett napon, mely épen virágvasárnapra esett, kivonult belőle ősi szokás szerént szép processióval, de ezután nem térhetett vissza oda többé – az említett száműző végzés miatt.

Bezárva, elhagyatva látta azontul székesegyházunk jönni-menni az éveket. Legalább semmi nyoma annak, még a Báthory-ak korából is, hogy benne azután, hacsak egyszer is istentisztelet tartatott volna.

1600. tavaszán födelének s bolthajtásának felerésze már beomolva állt, s másik felerésze is eléggé viseltes vala „az ócskaságtól s a törökök ágyuinak golyóitól” és a – gondviselő kéz hiányától.

Haldoklása 1618-ban ért véget. Ekkor Bethlen Gábor, Erdély fejedelme parancsot ada, hogy a váradi vár falait, melyek az 1598-iki visszavert ostrom óra kijavíttatlanul állottak, – megépítsék „sietséggel, mivel az nem gyermeki dolog.” S minthogy az építéshez elegendő követ a vidékről hamarjában s könnyen nem kaphattak: a sietős munka végett letöreté a székesegyházat s köveit a vár falaiba építé.

Ott vannak ma is a drága, a szent kövek....

Később az egyház helyére palotát építtete magának a fejedelem, s a török foglaláson s Várad régi lakosainak elszéledésén kívül ezen építkezés a főoka annak, hogy nem is egészen egy század alatt annyira elfeledék a székesegyházat, hogy 1692-ben már azt sem tudták megmondani még a legöregebb emberek sem, hogy hol áll a egykor? – Hiába, míg helyünk üresen áll, üresen is rólunk beszél; de ha egyszer más telepedik helyünkbe, elfeledik még nevünket is.¹

* * *

Benkovics püspöknek kezdettől fogva szándéka volt, hogy Szent-Lászlónak elpusztult egyházát eredeti helyén, a várban fogja helyreállítani, s evégett a királyi felséghez Emlékiratot is nyujta be.² Az ügy azonban sok akadályba ütközött; másrészt pedig az egészen templom nélkül álló Nagyváradon égető szükség vala bármily szerény egyházza is.

Régi krónikák szerint általános volt egykor a hit, hogy a világnak az 1000-ik évben vége lesz. E hit félelmes befolyásának tulajdonítják némelyek, hogy a IX-ik századból emlékszerű épületeink nincsenek. Az emberek ugyanis ama hit aggasztó hatása közben ha építettek is valamit, csak úgy nagyjából tették azt, ép hogy kielégítsék a pillanatnyi szükségét. Ekkor keletkeztek volna az ugynevezett *szükségleti* egyházak, s azóta vannak szokásban.

¹ A nagyváradi ós székesegyházról bővebben van szó az *Archaeologiai közlemények* XIII-ik kötetében.

² *Archaeologiai értesítő*. XIII.

Ilyen szükségleti egyház volt az is, melyet Benkovics püspök mingyárt a törökök kivonulása után építtetett Nagyváradon saját udvarán.¹ Talán ha egyébként tehetne volna is, mégsem építtetett volna másfélét, már csak azért sem, mert még mindig tartottak a törökök uralmának, ezen *Isten ítéletének* megújulásától.

Ez első szükségleti egyház áll jelenleg is a Körös partján, a mai Széchenyi-téren. Még falusi egyháznak is bizony eléggé kicsiny lenne az,² mindamellert elfértek benne a püspök is, a káptalan is, meg Nagyváradnak akkori összes katolikus lakosai is. S minden igénytelensége mellett is, mennyire szép lehetett az nekik! Mit bánták ők a kis egyház szegényes voltát! csak hogy benne lehettek, s énekelhették, mint régestrégen apáik azt az őt éneket, hogy

„Im arczunkra borulunk
Előtted Istenség!”...

Másfél század óta nem hangzott az az ének Váradon, s nem énekeltek olyan sirva – az örömtől.

Sőt a kis egyházban találtak helyet még a szegény franciskánus barátok is, kik már az ostrom kezdetén megjelentek Váradon – a csatatéren; össze-szedték a sebesülteket, lelkesíték a harcolókat, s beszentelték az elesettek sírjait, imádsággal s könnyhullatással. A vár bevétele után pedig ők voltak Benkovics püspöknek papjai, sőt a három-négy kanonokon kívül az egész nagyvárad megyének *összes papsága*.

Különben, hogy Benkovics püspök maga is ezen miniatüre székesegyházat csupán szükségletinek tekinté, mutatja már azon körülmény, hogy annak felépültével mingyárt gondoskodott nagyobb s minden tekintetben megfelelőbb egyházzal. S e gondoskodásában segélyére sietett a várad székes-káptalan, főljánlván, sőt szerződésileg kötelezván magát arra, hogy a káptalant illető tized-negyedet az építendő székesegyházra fogja fordítani.³ Benkovics püspök viszont intézkedett arról, hogy ha a székesegyház felépülte előtt halála történik, szakittassék ki hagyatékából 14 ezer forint a székesegyház épületére.⁴

¹„... non Templum Cathedralé, verum certam quandam Capellam in Aula sua exstrui inchoasset.” *Káptalani levéltár*.

² Szentélye 2° hosszu, 3° széles, hajója 10° hosszu, 31/2° széles. A hajó egy-egy oldalán 3 kis ablak, a szentélyen 2. Alig pár öl magas fatoronykájában 2 kis harang.

³ *Várad káptalani levéltár*.

⁴ Keresztury J. *Descript. Epp. et Capituli M. Varad.* II. 297. l.

Ily előzmények után Váradra hivatta *Koch János* bécsi építész, s vele 1702. május 1-jén egy új székesegyház építése végett szerződést kötött, s a tervet is elkészítette. A székesegyház két tornyu lett volna, hossza 17 –, szélessége 7 öl, s a tornyok magassága a földelen kívül 10 öl.¹

Kétségkívül ezen arányok sem felelnek meg azon fogalomnak, melyet egy székesegyházról rendesen alkotni szoktunk; de korunknak mértékét ama kérdéses korra alkalmazni nem lehet.

A mai rendezett viszonyok közt élő nemzedéknek sejtelve sincs azon általános zürzavarról, kivált a birtoklás tekintetében, mely a XVII-ik század végével s a következő elején Váradon és vidékén uralkodott. Valami nagyszerű székesegyház alkotásához természetesen anyagi tehetségnek kellett volna lennie mindenekelőtt; de éppen az anyagi tehetség volt az, mivel a váradai püspök és káptalan az említett birtoklási zavarok miatt, akkoron legkevésbé rendelkezett.

Némi homályos emlékezések s hagyományok után tudta ugyan a váradai püspök s káptalan, hogy annak idejében, másfél század előtt terjedelmes és számos birtokaik voltak; de hogy névszerént melyek? azt meghatározni, vagy éppen törvény előtt igazolni képtelenek valának, mert levéltáraik szintén elvesztek. Megindíták ugyan hazai összes levéltárainkban a kutatást régi birtokviszonyaikat illetőleg és nem is eredménytelenül, mert például a gyulafejevári, jászai stb. de legkivált a kincstári országos levéltárak megbecsülhetetlen adatokat szolgáltatának; de az anyagi haszon azokból legalább egyelőre vajmi kevés vala! Apránkint megismerték ugyan összes régi birtokaikat, de megtudták azt is, hogy azok a legtöbb esetben erdélyi fejedelmi adományozás útján idegen birtokosok kezén vannak, vagy legalább is néptelen, elpusztult helyek. Idő kellett ahoz, hogy a birtokok visszaszereztessenek s még több idő arra, hogy jövedelmezők is legyenek.

Ily mostoha anyagi viszonyok között tehát érthető, hogy az új székesegyház valami nagyszerűnek nem is terveztetett.

Hol, a város melyik pontján kezdé Benkovics püspök a székesegyházat építtetni? vagy csak hogy meg is kezdé-e? azt följegyezve nem találok. Azonban semmi kétség benne, hogy ama székesegyház, melyet Várad-Olasziban, a mai Széchenyi-téren a püspöki magtár udvarán kezdtek építeni s melyet eddig az áldott-emlékü nagyváradai kanonoknak, *Salamon Józsefnek*

¹ Keresztury J: II. 282. l.

följegyzése nyomán *Okolicsányi János* püspök művének tartottak – nem Okolicsányi, hanem Benkovics alkotása volt.

Salamonnak tudósítása valószínűleg onnat eredt, hogy ő ismerte a m. kir. Helytartótanácsnak azon 1736. augusztus 21-én kelt levelét,¹ melyben közlék Okolicsányi püspökkel, hogy a királyhoz benyújtott kérvénye szerint *Prati* építész Budáról Váradra küldetik, hogy ott székesegyháznak, püspöki laknak és papnöveldének alkalmas, *a vár védelmi vonalába nem eső* helyet szemeljen ki, s megfelelő terveket készítsen. De ezen levél kelte, augusztus 21-ike után ha le is jött Prati építész, s ha készített is terveket: a három hónap mulva, november 21-én elhalt Okolicsányinak már nem volt ideje ama terveket csak némileg is foganatosítani.

És különben is az említett magtár helyén megkezdett székesegyháznak félbenálló falai említettnek már 1726-ban,² tehát egy évtizeddel Okolicsányi püspöksége előtt; sőt említettnek Biharvármegye rendjeinek 1714-iki előterjesztésében is;³ ezeknél fogva világos, hogy Okolicsányinak is van ugyan része a székesegyház építésében, de csak erkölcsi része, mert a kérdéses falak, mint említém, a Benkovics kezdette székesegyház maradványai valának.

– Benkovics püspök 1702. október 2-án még 750 forintot előlegezett Koch mesternek az építésre;⁴ de néhány nap mulva, ugyanazon hó 28-án már halott volt, s vele együtt elenyészett a Széchenyi-téri székesegyház eszméje is.

A következő 1703. év tavaszán fölhangzott Rákóczyznak ismeretes „Recrudescunt” kezdetű harci kiáltványa, s mert Nagyváradnak akkori rác lakosai nemcsak hogy nem engedtek a fegyverre hívásnak, hanem még a várbeli németekkel szövetségbe, Rákóczy hiveit Diószegnél megverték: ezért Bercsényi egy reggelen kuruczaival Várad alatt termett, Olaszit felégeté, s rác lakosait vezérökkel, a hirhedt Kis Balással együtt kardra hányatta.

Évvél, s az erre következő forradalommal Nagyvárad ujjaalkotásának, s új székesegyház építésének munkája meg lőn akasztva hosszú időre.

* * *

A Rákóczy-forradalom lezajlottával az alig visszaállított váradi káptalannak már csak egy tagja volt életben, *Bacho János*, s az is fogságban? a kis

¹ *Püspöki levéltár.*

² Gánóczy A. *Episcopi Varad.* II. 398 l.

³ Keresztury J. *Episc. et Capit. M.-Varad.* II. 297. l.

⁴ Keresztury J. *Descript. Epp. et Capit. Varad.* II. 284. l.

székesegyház pedig a Körös partján kifosztva, leégve állt.¹ De egyéb tekintetben is csaknem ott volt ismét Nagyvárad, hol 20 évvel azelőtt, a törökök kiűzésekor.

Az újabb alkotások munkáját Benkovics püspöknek utódja, gróf *Csáky Imre* kezdette meg, de valami nagyot és állandót sem ő, sem három utódja nem valának képesek létesíteni.

Csáky miután helyreállítá a kis székesegyházat, s némileg kiegészíté a káptalant, evvel együtt építeni kezdé a Körös balpartján a mai ujjvárosi plébánia-egyházat, s abba 1723-ban püspök s káptalan át is költöztek.²

De ezen egyház is csak *szükségleti* székesegyház volt, s már alapittatásakor parochiális egyháznak vala szánva. Erre mutat azon egyháznak már védszentje, mely kezdettől fogva Szent László király vala, noha sem a püspök, sem a káptalan előtt nem lehetett ismeretlen, hogy a váradi székesegyháznak tulajdonképpen védszentje hazánk nagyasszonya, Mária; továbbá azon körülmény, hogy oly világlátott férfit, mint gróf Csáky, oly egyszerű épületet, mint a kérdéses egyház, s egy gyönyörű térnek nem is közepén, hanem csak egyik szögletén székesegyházul nem emelhetett. És csakugyan hozzá is fogott később új, maradandó székesegyház építéséhez.

Különben a sok akadály között, mik egy állandó székesegyház keletkezését hátráltatták, nem utolsó szerepet játszott a székesegyház *helyének* kérdése is.

Az őt székesegyház, mint láttuk, a várban állt. A vár Szent-László idejétől kezdve közös birtoka volt a püspöknek s káptalannak.³ Mind emellett I. Lipót király midőn 1693-ban kelt oklevelével a váradi püspököt s káptalant ősi birtokaiba visszahelyezé, ugyanazon levelében már a váradi várat saját várának nevezi s még azt is további intézkedéstől teszi függővé, hogy a püspök s káptalan a várban lakhatnak-e?⁴

Evvel kérdésessé lőn a székesegyház helye is, s Benkovics püspöknek 1699-ben folyamodnia kellett, mint láttuk, avégett, hogy a székesegyházat a várban építhesse, valamint folyamodtak püspökutódai s a káptalan is; de

¹ Gánóczy A: *Episcopi Varad.* II. 397. l.

² Keresztury J: *Descript. Epp. et. Capit. Varad.* II. 115. l.

³ Batthiány J: *Leges eccl.* III. 239. l.

⁴ Keresztury J: *i. m.* II. 263.l.

eredménytelenül. Mit az idézett leopoldi oklevél „további intézkedéstől tett függővé” az végre is oda magyarázta, hogy a vár fegyverjogon „iure armorum” ő felségéé, s mint különben is veszélyes hely, székesegyház számára nem alkalmas. Ezért azután valahányszor szóba hozott az új székesegyház építése, mindig kiadaték a legfelsőbb parancs, mint a főntebb említett Prati építésznek is, hogy az egyház számára a vár védelmi vonalán kívül szemeljének ki helyet.

Tehát Nagyváradnak jövődöbeli büszkesége, szemefénye a székesegyház mindenütt állhatott, csak a várban s a vár közelében nem; de hol álljon? ki fog arra találni alkalmas, minden igénynek megfelelő helyet?

– Nagyvárad és Szöllös közt a *Janus Pannonius*¹ által megénekelt meleg fürdőkre, régi magyarosan „Hévvizekre”-re vezető ut két oldalán halmos hely emelkedik; e helyen egymásnak átellenében hajdan két falu állt: *Vadkert* és *Szálka*.

Vadkert 1374-ben még csak „hortus cervorum”² tehát kétségkívül a váradi püspöknek csupán vadaskertje lehetett; 1452-ben már község, sőt Nagyváradnak egyik külvárosa;³ a XVI-ik századból pedig *Verancsics* már említi egyházát is, mely Mindenszentek tiszteletére állt;⁴ valamint az is fel van jegyezve róla, hogy Nagyváradnak öt országos „sokadalma” (vására) közül három: a vízkereszt nap, a hushagyó-keddi s a Szent-Lőrincz nap, Vadkertben esett.”⁵

Szálka sokkalta szerényebb szerepre volt hivatva, mint már neve is eléggé szerény vala. Még csak annyira sem vihette föl dolgát soha, hogy valahogy Váradhoz számították volna, noha ott feküdt ő is a város küszöbe előtt. Falu maradt mindig, s mikor már falu sem volt többé, hanem Vadkerttel együtt csak sivatag pusztja, – akkor kezdte őt a szerencse kerülni, mintha bizony megfiatalodhatnék, aki egyszer megvénült...

Vadkert is, Szálka is őt váradi püspökségi birtok. Mint ilyen, gróf Csáky Imre püspök gyakran megfordult bennök, s midőn egyszer Szálkán volt,

¹ Családi nevén *Chesmiczei János*, 1451-ben váradi kanonok, majd pécsi püspök.

² Batthiány J. *Leges eccl.* III. 232. l.

³ „Michael Ráczi iudex, iurati et universi cives de vico Vadkert civitatis Waradiensis.” *Országos levéltár*.

⁴ *Magyar tört. emlékek. Irók.* III. 100. l.

⁵ *Országos levéltár*.

megragadta lelkét a gyönyörű tájkép, mely onnat szemei elé tárult. Előtte állt az egész város, Nagyvárad, ütött-kopott várjával, s azontul fenn a hegyen a premontreiek monostorának romjaival. Nyugatra tőle az elsimuló alföld, keletre pedig a Sebes-Körös völgye kettős hegylánczával, s hátrereben a Királyhágóval.

Csáky megszerette a szép tájképet, s hogy abban mennél gyakrabban gyönyörködhessek: az elhagyatott pusztára nyaralót építtete, de amely várkastélynak is beillett, minthogy árkokkal s falakkal is körülveteté.

Szálka kezdett megelevenülni.

Csáky később azon gondolatra jött, hogy a székesegyházat a szép, egészséges, és szilárd talaju helyre, Szálkára építteti. S a gondolatot tett követé. Kastélyától délre kihalított egy körül-belül három holdnyi kertet, s abban 1732. augusztus 5-én le is tev égesz ünnepélylyel az új székesegyház alapkövét.¹

Szálka közel volt ahhoz, hogy pusztából nevezetes várossá legyen.

Hanem mint tudósaink állítják, van egy ős természeti törvény, melyet különben csak nemrégiben fedeztek föl, mint valami bolygót, – s azon törvény szerint a városoknak *éjszaka* felé kell terjeszkedniök.

Csáky hatalmas férfiú volt, de a kérdéses törvény, ugy látszik, nálánál is hatalmasabb vala: Szálka Csákynek minden törekvése mellett – pusztá maradt továbbra is. Igaz, hogy nem is feküdt Nagyváradtól *éjszakra*, hanem csak *délre*...

Csáky Imre, az erőteljes férfiú 1732. augusztus 28-án, életének 60-ik évében váratlanul elhunyt szálkai kastélyában, s ámbár 15,000 forintot hagyott a megkezdett székesegyház folytatására: nem juta többé eszébe senkinek, hogy a váradi székesegyházat Szálkán építsék föl.

Kár, hogy e székesegyház rajza reánk nem maradt, vagy még lappang valahol; e rajz mély pillantást engedne vetnünk Csáky lelkébe. Kastélyának alaprajzát a püspökségi uradalmi levéltárban sikerült megtalálnom.²

¹ Keresztury J: *Descript. Epp. et. Capit. Varad.* II. 120. l.

² Ezen rajz szerint a kastély udvara négyszögü volt, körülvéve falakkal s a szögleteken bástyaszerű kiszögellésekkel; hossza keletről nyugatra 60 öl, szélességc délről éjszakra 50 öl. Maga a kastély E betü alakjára terveztetett, de a melynek csak középrésze 40 öl, lehetett fölépítve, minthogy az idézett rajzon csak ez van pirosra szinezve, a többi része fekete. A kastély 1744-ben még állt, ma már csak a földnek egyenlőtlen volta mutatja egykori helyét; árkainak nyomai még tisztán meglátzanak.

– Még egy utolsó, eredménytelen kísérlet történt új székesegyház építésére.

Az elhalt gróf Csáky Imrének testvéröccse, Miklós 1737-ben utódja Ión bátyjának a váradi püspökségben. Ő ugylátszik, szerette Nagyváradnak azt a részét, mely a török világ óta *Ujvárosnak* neveztetik s azelőtt egyik része (a napkeleti) *Péntek*- másik része *Szombat-helynek* hivatott, s melynek Csáky plebánosa is volt egykoron. Ő tehát Ujvároson, s mai Szent-László-tér közepén akarta fölépíteni az új székesegyházat, s oda hordatta a félbenmaradt Benkovics-féle székesegyház köveit is.

Ha terve sikerül, Nagyváradnak ma más arcza van. Egy székesegyház a püspök, a káptalan stb. lakjaival ott a város közepén nemcsak a város terjedésének adott volna a jelenlegitől egészen elütő irányt, hanem alighanem az ipar, a kereskedelem, sőt a művelődés fejlődésének is.

De gróf Csáky Miklós későn fogott tervének foganatosításához, tudniillik püspökségének nyolczadik évében (1745.) s két év mulva, mielőtt csak némi eredményt is elért volna, már eltávozott a kalocsai érsekségre.

Nyomába más emberek léptek, s más emberek: más szokások.

A Szent-László-térre hordott kövek egy része fölhasználtott ugyanott, a gör. kath. püspöki lak alapjába építetvén; más részéből csakugyan egyház épült, de nem székesegyház, hanem csak a szőlősi egyház tornya.

* * *

Ime, több mint félszázad telt el a törökök kiűzése óta, s a székesegyház ügye annyi költség s törekvés mellett is még mindig csak ott állt, hol Benkovics püspök halálával. De csalódnánk, azt hívén, hogy mivel a félszázados törekvésnek látható eredménye nem volt, tehát az egészen meddő is maradt. Ellenkezőleg, nagyon sokat nyert általa alakban, terjedelemben a székesegyház – eszméje.

Ha a szálkai székesegyház felépül, az szépségre, terjedelemre nézve kétségkívül tulszárnyalta volna a Benkovics-félét; de a Szent-László-téri már a szálkait is.

Hasonlót mondhatni a székesegyház helyéről is. A tervbe vett helyek bármelyikén szép, jó is lehetett volna állnia a székesegyháznak; de úgy látszik, hogy Az, ki nemcsak a jelennek, hanem a messzi jövőnek is „építi a várost” – tudott ama helyeknél jobbat és szebbet is, s hagyta félszázadon át vesződni, eredménytelenül fáradni a parányi embert, míg az Általa kiszemelt helyet megtalálja végre.

– Gróf Csáky Miklós püspök még mielőtt a Szent-László-térre tervezett székesegyházba fogott volna, ugyanazon térnek éjszak-nyugati sarkán telkeket vásárolt össze, s azokon püspöki lakot építtetett. Palotának nevezni ma már nem merem, de az akkori fogalmakhoz, s kivált Nagyváradnak akkori épületeihez képest valóságos palota volt az.¹

Ujvárosra építtetvén a püspöki lak, s a kanonokok nagy része is szintén Ujvárosra, mint különben is káptalani birtokon telepedvén meg, – jogosan hihette mindenki, hogy az új püspök gróf *Forgách Pál* (1747–1757.) a Szent-László-téren kezdett székesegyházat folytatni fogja.

1750. június 6-án meg is fordult Váradon a püspöknél *Hillebrandt Ferencz*, bécsi építő-mérnök;² de hogy mit végzett vele? arról nem volt tudomása senkinek. Csak azt látták, hogy azon a nyáron sem folytatják a székesegyház építését.

Forgách püspök azonban egy perczig sem téveszté el szemei elől a székesegyház ügyét. Mintát készíttete egy *egészen új székesegyházról*, s a minta szerint 11 darab tervrajzot Hillebrandttal.³ Ezeket megbirálás végett átadta három bécsi építőmesternek, kik a terveket Forgách püspöknek ügyvivője *Bernáth György* jelenlétében megvizsgálván, némi módosítások ajánlása mellett jóváhagyták.⁴ De minderről Váradon nem tudtak semmit, mert gróf Forgách püspök, mint különben is a magányt kedvellő, hallgatag férfiú, még azokkal sem közlé terveit, kik bizalmára nemcsak jogosítottak, hanem bizonyosan méltók is lettek volna....

1751. ápril 18-án megnyilván ama nevezetes pozsonyi országgyűlés, gróf Forgách püspök is jelen volt azon, s innet tudatta augusztus 2-án kelt levelében a káptallal, hogy új székesegyházat fog építtetni, amellé *átteendi* saját lakását, s elvárja, hogy a kanonokok is amellet fogják építtetni házaikat, mely házak számára 6, a püspök sajátjából fog kihalattatni telkeket.⁵

¹ Ez épület a megjelölt helyen áll ma is, s a legujabb időig az akademia helyiségeül szolgált. Most reál gymnasium.

² *Váradai püspökségi levéltár.*

³ *Ugyanott.* Sajnos, hogy sem a mintának, sem a rajzoknak többé semmi nyoma.

⁴ A három építő bírálata eredetiben a *püspökségi levéltárban.*

⁵ *Püspökségi levéltár.*

Ez amily váratlanul jött, éppen oly homályosan hangzott, csak az volt benne világos, hogy a káptalannak Ujvárosról, saját birtokából *idegen birtokba*, zsellérségre kell mennie.

A káptalan ugyanazon év október 8-án tartott üléséből a legnagyobb tisztelettel válaszolta a püspöknek, hogy kész az építendő székesegyház mellé átköltözködni, de nem a főntebbi rendelet következtében, mely nélküle hozatott, hanem saját meggyőződéséből; csak nyújtson a püspök biztosítékot arról, hogy a káptalan tagjai, sőt tisztjei, cselédei és minden hozzátartozói is új lakhelyökön, bár püspökségi birtokon nem a püspökség, hanem a káptalan földesuri joghatósága alatt fognak állani stb.¹

Erre ismétlődött, csak hogy megfordított szerepekkel egy szép jelenet, mely több, mint hatszáz év előtt ugyanazon személyek közt történt szintén Váradon.

A nagyváradai székeskáptalannak saját hivatalos iratai ugyanis arról értesítenek bennünket, hogy hajdan, Szent-László idejében a káptalan fogadta saját területére, a mai váradai várba a püspököt.² 1752-ben fordult a koczka: ekkor már a püspök adott helyet a káptalannak, *szabad független helyet*, amint azt a káptalan kívánta. És erről gróf Forgách püspök az idézett év márczius 18-án kelt levelével ünnepélyesen is biztosítá a káptalant, kijelentvén egyszersmint, hogy az új székesegyházat Várad-Olasziban, s annak magas, egészséges, legszebb pontján fogja emeltetni.³

Ezen perctől kezdve a székesegyház ügye haladt előre szakadatlanul.

* * *

Salamon kanonok írja, hogy káplánja levén kezdettől fogva gróf Forgách püspöknek, ismerte annak terveit. Kár tehát, hogy írva nem hagyta reánk azt is, hogy miképpen jött Forgách arra a gondolatra, hogy a székesegyházat mai helyére építse? mert az a hely akkor távol a várostól, egészen pusztán állt.

Megfordult kezemen egy évnélküli összeírása Olaszi házáinak, de amely kétségkívül a múlt század első feléből való. Ezen összeírás szerint Olaszinak – 114 háza volt, ebből is csak valami 10 épült kőből, a közöttök legszebb vala az, melyet akkor a francia szakács építtetett.

¹ *Püspökségi levéltár.*

² „... totum Castrum (Waradiense) in territorio nostro (Capituli) sit fundatum.”
Batthiány J: *Leges eccl.* III. 219. 239. 1.

³ *Püspökségi levéltár.*

Ezenkívül még csak 12 földalatti lakás, úgynevezett „putri” említetik benne, melyekben „miserrimi Rasciani habitant” és 93. tökéletesen elpusztult ház.¹ A házak pedig egy 1774-ben készült térkép szerint² legnagyobb részt a Körös partján állottak egy sorjával s alig értek túl azon a ponton, hol a Páris-pataka a Körösbe szakadt; két-három utca szélességére pedig csak a mai Kishid tájékán terjedtek. A mai megyei kórház helyén állott „Espotály” meg egészen a városon kívül állt, távol minden szomszédoktól. Mennyivel nagyobb pusztaság lehetett tehát még jóval túl az ispotályon, a mai székesegyház helyén!

Azóta még csak egy század telt el, s ma már város van a székesegyház körül, sőt részben túl rajta is; hát még egy újabb század múlva!

Látta ezt előre Forgách püspök? vagy látott tán még ennél többet is?... Isten választottainak vannak ilyen látomásaik, mint volt Szent-László királynak is, midőn égi jelenés gyanánt borult lelkére a gondolat, hogy Nagyváradnak akkor még pusztta helyén házat építsen Istennek, s avval elvesse életképes magvát egy majdan felvirágzó városnak.

– A székesegyház helyül kiszemelt pusztta tér 1752. tavaszán kezdett megnépesülni. Forgách püspök meghíván Olaszhonból, nevezetesen Milanoból Ricca építőmestert, ez Domonkos nevű munkavezetőjével s 24. kömüvessel megjelent, s minthogy időközben Hillebrandt tervei legfelsőbb helyen is jóváhagyattak: Ricca azonnal hozzáfogott az alapfalak árkaiknak kiásásához; Forgách püspök pedig az alapkövő letételének ünnepélyét május 1-ére kitűzte.

Kezdődtek az előkészületek: megállapítják az ünnepély programját,³ kiválasztják a szónokokat, meghívták az egyházi s világi testületeket, nevezetesen Biharvármegyét is azon kijelentéssel, hogy örömeire fog szolgálni a püspöknek, ha a második követ a székesegyház alapjába a vármegye teszi le. A megye megtisztelve érezte magát a gyöngéd figyelem által, s april 6-án tartott gyűléséből Ferdényi Ferencz alispánt és Laczkovics László másod-alispánt küldte ki, mint képviselőit az ünnepélyre.⁴

Május 1-ének reggelén azon a ponton, hol most a székesegyház főoltára áll, magas keresztfa emelkedett, s a kereszt előtt reggeli 8¹/₂ óraker megjelent gróf Forgách Pál püspök teljes főpapi ornatusában, fogadtatva a káptalan s a papság összes tagjai által.

¹ Váradí káptalani levéltár.

² Püspökségi uradalmi levéltár.

³ Ordo pro 1-a Maii, Anno 1750. Egész terjedelmében a püspökségi levéltárban.

⁴ Biharvármegyének 1752. évi jegyzőkönyve.

Azonnal melléje csatlakozott a fényes diszbe öltözött egyházi segédlet, s kezdetét vette az ünnepélyes szertartás.

A püspök először is megáldá az alapba szánt köveket, azután körös-körül a kiásott alapokat.

Erre következett az alapkövek ünnepélyes letétele a beléjük zárt Emléksorokkal együtt.¹

D. O. M.
 BENEDICTO. XIV.
 PONT. MAX.
 FRANC. I. LOTHARINGIC.
 IMP.
 MARIA, THERESIA.
 AUSTR.
 HUNG. REG.
 AUGG.
 VIRGINI. MATRI.
 IN. COELOS. ASSUMPTAE.
 POTENTISSIMAE. COEL. REGINAE.
 MAGNAE. HUNGARORUM. DOMINAE.
 PAULUS.
 E.
 COMITIBUS. FORGACH.
 DE. GYMES.
 EPISCOP. VARAD.
 BASILICAM. HANC. CATHEDR.
 A. FUNDAMENTIS. EXCITATAM.
 QUAM.
 D. LADISL. REG. MUNIFICENTIA.
 IN. ARCE. VARAD.
 OLIM. EXTRUXERAT.
 AT
 EDAX. TEMPORUM. CALAMITAS.
 FUNDITUS. EVERTERAT.
 NON. EODEM. LOCO.
 SED. PARI. IN. VIRGINEM. PIETATE.
 AD. URBIS. VARADIENSIS.
 POMOERIA.
 VELUT. ALTERAS. ENGADDI. VINEAS.
 UNDE. SPONSA. MARIA.
 BOTROS. LEGAT.

¹ Némi levéltári adatok arra mutatnak, hogy ezen Emléksorokat maga Forgách püspök írta, annál inkább helyén találtam azokat itt közlenni.

Ezután rövid, de lelkes szavakkal buzdíták a jelenvoltakat, hogy ámbár a püspököknek az építésre „szükséges költségei iránt *elegendő reménysége vagyon*; ... mindazonáltal, hogy minden igaz keresztény ezen Isten dicsőségére, és magyar hazánk Nagyasszonyának, Máriának tiszteletére szánt épületnek előmozdításában igyekezzenek tehetsége szerént: illendő... Kire való nézve, akinek ájtatossága úgy hozza magával: bűneinek bocsánatjáért cselekedje és tegye azt a kellemetes áldozatot Istennek, hogy egyszer vagy másszor, mikor kedve fogja tartani, vagy adakozása vagy kézi munkája által, tehetsége szerént, ezen Isten házának építését előmozdítani igyekezzenek.”¹

Ezután ünnepélyes szentmise tartatott, melynek végeztével három különböző s egymástól elegendő távolságra eső ponton előálltak a szónokok alkalmi beszédeikkel.

Magyarul szólt *P. Gergely*, a kegyesrendűek debreczeni házfőnöke;² németül *Wütt Péter*, a Jézus-társasági atyák nagyváradi hitszónoka;³ végre románul *Drágossy Mózes*, gör. kath. főesperes.

VINUM. MISCEAT.
GERMINANS. VIRGINES.
AD. PERPETUUM.
URBIS.
ORNAMENTUM.
GRATITUDINIS.
MONUMENTUM.
RELIGIONIS. CATHOLICAE.
MUNIMENTUM.
HIC.
CALENDAS. MAIAS. (1752.)
AO.
VARADINI,
AB. HVNGARO. EXERCITV.
TVRCIS. EREPTI
SEXAGESIMO.
POSVIT. (1752.)

¹ Kézirat, egész terjedelmében meg van a *váradi püspökség levéltárában*.

² „Emlékezetes nap, melyen Várad városán megvirágozik az Ur megszentelése... így prédikáltott P. Gergely, áhitatos oskolák szerzetesse, Váradon, Pünköszt havának első napján. 1752.” – Kis ívrét, 9. számozatlan levél; a nyomtatás helye nincs kitéve. Egy egészen ép példánya a *váradi káptalan levéltárában*.

³ „Dreyfache Glückseligkeit des Alt und Neuen Grosswardeins ... An dem Orth des in Grund-veste cingesenckhten Steins einer zahlreichen Teutschen Nation vorgetragen Von P. Petro Wütt, der Gesselschafft Jesu Priestern etc. – Grosswardein Gedurckt (igy) Typis Seminarii B.

Wütt, ha beszédét magyarul mondja, nagy hatást tesz vala a hallgatók magyar részére. Ugy látszik, jól ismerte nemzetünknek kegyeletét multja, régi dicsősége iránt, s azért egyik kezében a szentírást, másik kezében a magyar történelmet tartva beszélt. „Szép május 1-eje ez reád nézve Várad! – mondá egyebek között – emeld fel fejedet romba dőlt falaid közül, mert székes-egyházadnak első alapköve a te ujjászületednek is kezdete.” És követve Forgách püspöknek az alapkő emléksoraiba foglalt hármás szép gondolatát, beszélt arról, hogy

1, ezen egyház *hála- emléke* (monumentum gratitudinis) nemzetünknek az isteni gondviselés iránt, mely őt annyi vészről, s legujabban a törökök uralmától megszabadítá.

2, *Erős vára* a kereszténységnek (munimentum religionis catholicae) s az evvel járó művelődésnek.

3, *Ékessége* Váradnak (ornamentum urbis) s Várad szebb jövőjének záloga.

Vége az ünnepély egy évi teljes bucsu kihirdetésével, s a püspök apostoli áldásával befejeztetett.

Hétfői nap volt az épen, a heti munkának első napja, s a munkások vigan kezdtek a nagy műhöz. Gondolták-e, hogy az egy emberöltő idejéig fog tartani? hányadik éri meg közölkök annak a végét, az egyház fölszenteltetésének örömét?

Egyébiránt elegen voltak, kik fejüket csóválták s nem hittek a székes-egyház jövőjében. Volt rá okuk elég; egyebek között emlékeztek még elevenen a Benkovics s a két Csáky kezdette székesegyházak sorsára.... Hátha ez is félben marad, mint azok?

Ezen aggodalmakban, ugy látszik, osztozott maga gróf Forgách püspök is, s mint Salamon József mély vallásosságában megjegyzi: a püspök az alapkő letétele után mingyárt negyed napra káplánya Salamon József társaságában Olaszhon szent helyeihez zarándokolt, hogy ott Istennek áldását kérje megkezdett művére, nehogy ez is, mint az előbbeni három, befejezetlen maradjon.¹

M. V. durch Michaelern Bescskereski. 1752.” – Kis ivrét, 22. levél. Két ép példánya a *váradí káptalan levéltárában*.

¹ „Imposito feliciter primo lapide, pro impetrando felici tandem successu huius. Ecclesiae Cathedralis, ne et haec, sicut aliae tres primae evanescat, Episcopus Paulus Comes Forgách me ad latus suum assumendo, voti explendi causa in Italiam ad Sacram Domum B. M. V. Lauretanam movit statim die 4-a Maii; inde ad alia Sacra Loca.” Salamon József sajátkezű emlékirata a székesegyházról a *váradí káptalan levéltárában*.

Eközben folyt a munka Váradon.

A talaj magas fekvése mellett sem mutatkozott eléggé szilárdnak, s azért a falak biztosítása végett ugynevezett *czölöprostélyzatra* rakták az alapokat. Tudnillik a kiásott árkokba először is 14 ezer darab, 5 láb hosszú tölgyfa karókat vertek le, ezek tetejébe vas kapcsokkal roppant vastagságu gerendákat erősítének, s e gerendákra építék a falakat. Tehát mintegy erdők fakadása, virága a mi székesegyházunk.

1752. év október végeig az alapfalak a föld szineig emelkedtek; 1753-ban az ablakok alsó párkányáig és így tovább évről-évre úgy, hogy 1757-ben az egyház hajója már elérte kellő magasságát mindenütt, kivéve a tornyok környékét, melyek még hiányzottak.

Időközben gondoskodott Forgách püspök mindarról, mi a székesegyház külseje- s belsejéhez szükséges. Faragtató a födelet; az oltárok anyagául Tordán 5 ezer forint ára fejr márványt fejtetett; intézkedett kétszáz hordó réz vételéről, mert nemcsak a kupolát s tornyokat, hanem az egész egyházat is rézzel akarta fedetni; Rómában megrendelte a főoltár-képet keretével együtt, s e célra római ügynökének, Dávid Józsefnek ezer darab aranyat is küldött; Bécsben pedig a szentségház (tabernaculum) készítése végett tön rendelést.

De mielőtt ezek részint elkészülhettek, részint Nagyváradra küldettek volna, székesegyházunkat nagy csapás érte: Forgách a váci püspökségre távozott. Miért ment el? bizonyosan nem azért, mintha a megkezdett nagy munkába belé unt volna; egész élete mást bizonyít. De távozásának okait fejtegetni nem tartozik ide.

Régi jegyesének, a váradi székesegyháznak gondolata azonban Váczott is élt lelkében: legértékesebb főpapi öltönyeit a hozzájuk tartozó ezüst egyházi szerekkel együtt, kevéssel halála (1759.) előtt a váradi székesegyháznak küldé; de amiket Erdélyben, Bécsben, Olaszországban a székesegyház számára megrendelt, azok mind oda maradtak.¹ Természetesen, mert a váradi püspökség jövedelmével ő már nem rendelkezett.

¹ A szentségház a váci székesegyházba került, s mint mondják, ma is annak főoltárát ékesíti. A tordai márvány szintén nem jutott el Váradra: „pro aris alabastrum Tordae in Transylvania fere ad 5000 ft. erutum, quae frusta ego ipse Tordae post discessum Varadino Forgáchii cum suspiriis conspexi, actu ibi haerent.” Irja Salamon a székesegyház *befejezése után* kelt Emlékiratában.

Eleget költött ugyanis a székesegyházra, de hogy mennyit? azt nem tudja senki, s talán egyenesen a nemes főpap szerénysége miatt. *Gróf Eszterházy Károly* egri püspökről is azt mondják, hogy midőn a százezrekbe került lyceumot fölépíté, költségeinek jegyzékét elégette. És Eszterházy Károly Forgách Pál püspöknek közvetlen utódja volt Váczott.

* * *

Mi lesz most a székesegyházból? kérdék aggódva Forgách távoztával még a vérmesebb reményűek is.

Abban marad, mint a többiek, – felelték a mindig kétkedők.

Szerencsére Mária-Terézia királynőnek szive elég nagy volt arra, hogy helyet találjon abban a váradi székesegyház sorsa is. S aki ilyen helyet talál, lehetne-e annak elveszni?

A királynő 1758. tavaszán helytartó-tanácsa által meghagyta *Keserü György* váradi kanonok s püspöki helynöknek, továbbá *Kruspér István* kir. tanácsos s a váradi püspökségi javak felügyelőjének, hogy a székesegyház építését az üresedésben levő püspökség jövedelméből folytassák.¹ Ekkor épültek ki az egyház hajójának azon részei, melyek, mint föntebb említők, Forgách távoztával a tornyok mellékén még csonkán maradtak.²

A következő 1759. évben ismét lőn püspöke Váradnak, s atyja az árvaságra jutott székesegyháznak *Báró Patachich Ádám*ban.

Patachich műve a székesegyházon az egész fődélzet, de amely Forgách tervétől elütőleg nem készült rézből; továbbá a fő- s mellék-hajók boltívvei, de a kupolát, melynek az eredeti terv szerént az egyház födelén fölül kellett volna emelkednie, még a fődélzetnél is jóval alacsonyabba építteté; végül a szentélynek s a hajók felerészének besimitása s kimeszeltetése.

Eszerént a székesegyház még félig sem volt kész, midőn Patachich 17 évi püspökség után a kalocsai érseki székre emeltetett. Egyébiránt az ő gondjainak s költségeinek oroszlány-részét a nagyszerű püspöki palota építése vette igénybe, melyet 1762-ben kezdett, 1773-tól kezdve, mikor az ujuvárosi püspöki lak leégett, kétszeres hévvel folytatott, s végre is csak annyira fejezhette be, hogy 1779-ben már néhány szobája készen állt, s mielőtt Kalocsára távozott volna, egy éjet benne tölthetett.

¹ Püspökségi levéltár.

² Salamon J: *idézett Emlékirata*.

A székesegyház tehát ismét árva lón, s mint a következés megmutatta, végre is az vala sorsa, hogy ne valamely új püspök fejezze be, hanem megalapítójának, gróf Forgách Pálnak még életben levő egykori *jobbkeze: Salamon József*.

Csik-Rákosi Salamon József fiatal korában, mint láttuk, Forgách püspöknek udvari papja, utazásainak hű társa, s mint maga Salamon írja, terveinek meghittje, bizományosa lón. Jöttek-mentek az évek. Forgách eltávozott, majd elhalt; udvari papjából váradi kanonok, majd éltes férfiú lón, de Salamon lelkében a, mondhatni áhjtatszerű ragaszkodást egykori püspökének emléke iránt a halomra gyült évek sem valának képesek elnyomni. Megható azon gyöngédség, melylyel még sirja szélén is emlegeti Forgáchot, védelmére kel, s magasztalja jóságát, tetteit, lelke fenkölségét.

Ezen férfiúnak jutott a szerencse, hogy mintegy folytatása legyen Forgách kialudt életének, hogy amit az elvetett, ez gyümölcsöcsé érlelje; amit az félben hagyott, ez befejezze.

Milyen szép szerep! és milyen bámulandó szép működése az isteni gondviselésnek, ki a szerepek ilyes kiosztása által mintha jelezni akarta volna azon elválaszthatatlan kapcsot, mely a püspök s papsága közt van, s mely mindkettőjüket az egyházhoz köti.

Patachich távoztával az 1776. és 1777. években, mely évek annyi hazai városunknak új székesegyházakat s püspököket adtak, – szomorú egyhangúság uralkodott Nagyváradon: üres volt az ujdonatúj püspöki palota, s a 25 év óta épülő székesegyháznak nem elég, hogy tornyai még mindig nem valának, hanem egyéb részeiben is befejezetlenül, s az idézett években épen elhagyatva állt; nem hangzottak körülötte a mesteremberek kalapács-ütései, a nap-számosok dalai.

Végre is a királynőnek mindenre kiterjedő figyelme adott a székesegyház ügyének újabb lendületet, melyre a siker koronáját a nagyvárad egyházmegye fiának, Salamon Józsefnek buzgalma tette föl.

A királynő 1777. október 18-án kelt legmagasabb rendeletével az üresedésben levő püspökség jövedelméből, melynek különben a kir. kincstárba kellett folynia, – 62,963 forintot utalványoztatott, s a káptalannak meghagyta, hogy az építés folytatásáról gondoskodják.¹ Erre a káptalan saját kebeléből

¹ Váradi püspökségi levél.

egy férfiut választta, hogy az építkezés ügyeit vezesse, s e férfiu a már többször említett Salamon József.

Ő volt az *utolsó*, ki a székesegyház építésén működött, s mindemellett az ő munkája mindaz, mi a székesegyház *előrészén* látható.

1778. tavaszán megkezdette a tornyok, a homlokzat, s a zenekar építését, s a munkát oly serényen folytatta, hogy az idézett év augusztus 15-én, tehát Nagyboldog-asszony napján a tornyok keresztjeit már föltenni lehetett.

A déleesti isteni-tisztelet után közel három ezer ember állt a székesegyház előtti téren, köztök Nagyvárad, sőt Biharvármegye szine-java. Készen állottak a kereszték is megkoszorozva, fölpántlikázva. Az egyiket (a nyugatit) gróf *Kornis Ferencz*, fölszentelt püspök s váradi nagyprépost áldotta meg, a másikat (a keletit) a székesegyház alapítójának hasonnevű ivadéka, *gróf Forgách Pál*, váradi prépost-kanonok. Azután ágyulövések és zeneszó mellett megindíták őket rendeltetésök helyeire.

Hacker Ferencz, budai ácsmester volt az a bátor ember, ki a tornyok hegyénél, 30 öl magasságban várta a kereszteteket, helyeikre illeszté, s végül ősi szokás szerént 12 pohárból áldomást ivott.¹ Azután az örvendetes esemény emlékére a székesegyház előtti téren sátrak alatt népünnep rendeztetett, melynek vigságában a jelenvolt urirend is szívesen osztozott.

Eközben megrendeltettek az oltárok, oltár-képek, harangok, óra stb. s hozzá lehetett volna fogni a székesegyház belső felszereléséhez, de előbb még egy váratlan, költséges munkát kellett végezni.

¹ A kiürített s földre dobott poharak közül épségben maradtak a királynőre, br. Patachich Ádám, kalocsai érsekre, a váradi káptalan s papságra, a Bihar-vármegyére stb. köszöntött poharak. Ezek közül az elsőt maga a jó öreg Salamon vette föl, s Erdélybe küldé, hogy ott bele vessék a szeretett királynő nevét, s azután felküldje azt ő felségének; de mikorra a pohár Salamonhoz visszaérkezett, nem volt már azt kinek küldeni: a királynő elköltözött őseihez. A „Bihar-vármegyére üritett pohár átadatott a megyei levéltárnak; a káptalan- s papságra köszöntött pedig meg van ma is a káptalani országos levéltárban a királynő poharával együtt. Méltók e poharak, hogy most, egy század mulva püspökök igyanak belőlök. – Ugyanezen alkalommal Hacker, ácsmester nevében megjelent egy latin költemény is: – „*Imperatrici viduae, semper Augustae Reginae Apostolicae Mariae Theresiae ... Budae, typis Catharinae Landerer viduae 1778.*” Kis negyedré, 6. számozatlan levél. Utolsó 3. lapján a váradi székeskáptalan akkoron élt tagjainak teljes névsorával; eszerént ez aligha nem az első *nyomatott Schematismusa* nevezett káptalanról.

A székesegyház még föl sem épült, és födele, melyet Br. Patachich idejében tettek reá, máris roskadozni kezdett. Mindenekelőtt tehát e bajon kellett segíteni, csakhogy mikor már a födél megújítása kész volt, a királynő által utalványoztatott összeg annyira elfogyott, hogy a megrendelt egyházi szerek kiváltására pénz nem maradt.

Egyéb bajok is voltak. Ricca építőmester, úgy látszik, az építés vezetésétől időközben megvált, vagy mi még valószínűbb, elhalt, s helyette *Neumann* vette át a munkát. Ez az eredeti tervektől több tekintetben eltért, mi ellen a székeskáptalan legfelsőbb helyen is tiltakozást nyujta be; s az óra elhelyezése is vita tárgya lőn.¹

Mindez természetesen korántsem mozdítá elő az egyház épülésének haladását. Pedig a királynő már nyugtalankodni kezdte, s 1779. május 3-án kelt helytartósági rendelettel nemcsak megsürgeté a székesegyház épületének befejezését, hanem annak ünnepélyes fölszentelését a közelgő augusztus 17-ére, mint feledhetetlen férje, *Ferencz* császár halálának évfordulati napjára ki is tűzte.²

E rendelet még jobban növelte a zavart, melyben a váradiak a pénzhiány s az építészeti nézet-eltérések miatt különben is benne voltak.

Vége ismét a királynő segített a bajokon.

Neumann módosításait helybenhagyta; az óra felől aképen intézkedett, hogy annak mutatója ne a tornyokon, hanem a homlokzaton álljon;³ a belső felszerelésekre 1779. október 21-én ujlag 29,435 forintot utalványoztatott, szintén a püspökség jövedelméből, mely még mindig betöltetlen volt;⁴ végre meghosszabítá a székesegyház fölszentelésének határnapját is: az egyszerű megáldás napját 1779. december 8- az ünnepélyes fölszentelést pedig a következő év június 25-ére, mint különben is koronáztatása napjára tűzvén ki.⁵

¹ *Váradi káptalani levéltár.*

² *Ugyanott.*

³ *Váradi káptalani levéltár.*

⁴ Ezen összeg, mely az 1777-ben utalványozott összeggel együtt, 92,398 forintot tőn, a nagyváradi püspökségnek adott *kölcsön gyanánt* tekintetett, melynek kamatait a törke-törlesztő részletekkel együtt pontosan bevette a kir. kincstár, míg végre a cs. kir. földtehermentesítési alap igazgatóságának 5504/1859 sz. alatt kelt (B. pont) intézkedése következtében az egész tartozás véglegesen kiegyenlítettett. *Váradi káptalani levéltár.*

⁵ *Püspökségi levéltár és Salamon idézett Emlékirata.*

Ezzel megadaték Salamon József kanonoknak a mód és idő arra, hogy szervező képességét érvényesíthesse, és ő – érvényesítette is.

1779. december 8-án a székesegyház készen állt, mint a fölékesített s megkoszorozott menyasszony, kinél még csak az egyház áldása hiányzik.

* * *

Mielőtt a megáldás és fölszentelés ünnepélyeinek lefolyását vázolnók, lássuk a székesegyházat, melyet gróf Forgách Pál püspöktől kezdve annyian ohajtának látni, és – nem láthattak meg.

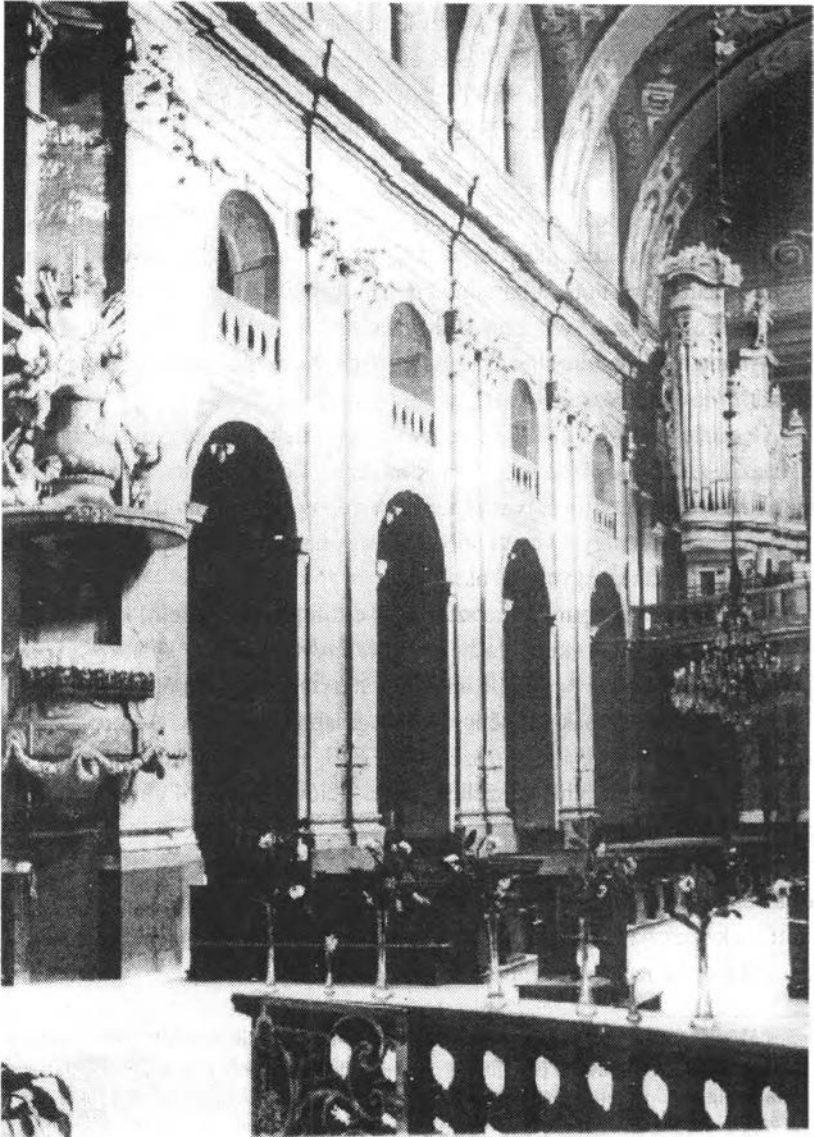
A székesegyház az ősz keresztény szokástól eltérőleg szentélyével nem kelet – hanem éjszak felé áll, valószínűleg azért, hogy homlokzatával az előtte elterülő város felé nézzen.

A bejárás két oldalán álló ikertornyok nincsenek szervileg összekötve az egyházzal, azért inkább sarktoronynak nevezhetők, és részsutt állanak, mert mint a hagyomány tartja, egy nagyszerű oszlopos előcsarnokot kellett volna övezniök. Sisakjaik ugynevezett hólyagok vagy hagymák, s magasságuk a föld színétől a keresztek hegyeig 32 öl.

A tornyok s a tympanon (ha szabad itt e kifejezéssel élnem) közt, az ez utóbbira alkalmazott óra két oldalán magas *kőszobrok* állanak,¹ s alattok három ajtó nyit utat az egyház belsejébe, melynek hossza 36 öl, s ebből a szentélyre, mely a hosszajónál csak két lépcsővel magasabb, 11 öl esik. A kereszthajó négyzete 8 négyszögöl; a főhajó szélessége 8 öl; az oldalhajóké 3 öl, holott a basilikák oldalhajói a főhajók szélességének felével birván, 4 ölnek kellene lennie.

A fő- s kereszthajók a mellékrészletek teteje fölé emelkedvén, ez által a latin kereszt alakját tüntetik elő. A triforiumokat egy magas, az oldalhajók fölött, s a kereszthajóban is körülfutó karzat pótolja; az oldalhajók pedig inkább egymásba nyíló *kápolnák* lánczolatának nevezhetők.

¹ *Váradai püspökségi levéltár.* – E szobrok 1832-ben távolítottak el, részint azért, mert terhökkel nagyon nyomták a homlokzatnak különben is már meghasadozott falait, részint pedig, mert nagyon viseltesek valának. Lajcsák püspök, egyetértve a káptalannal, *belül üres* ércszobrokkal akarta helyöket pótolni, de nem találkozott szakértő vállalkozó. Később egészen feledésbe mentek. Ma már annak sem találok nyomát, hogy kiket ábrázoltak? Üresen maradt helyeik a tornyok ablakaiból leginkább szembeötlők.

Az oldalhajók fölött kőrfutó karzat

Legkevésbé fejlődött ki a kereszthajó 13 ölnél magasabb kupolájával. Falai az oldalhajók külső falán túl csak 8 lábnyira nyulnak ki; belül pedig a karzatokra vezető lépcsőház ide építve, ez által a kereszthajó belső szélessége még másfél öllel rövidebb lőn.

Benn a hatalmas párkányzatot római pillérfők tartják; míg az énekkarnál, s a kápolnák be- és átjárásainál jónai oszlopfők, s egyszerűbb compositék diszlenek.

A főfalak a hajókban s a tornyokon ölesek; a mellékfalak 3 lábnyiak.

Mindezen külső jelek mutatják, hogy az építész előtt a régi, három hajóju basilikák alakja lebegett, csak hogy attól sok tekintetben eltért; továbbá, hogy székesegyházunk az ugynevezett baroc stílusban épült, s azért építészeti diszitményeinek egynemelyikére a klasszikai építészeti nyelvben kifejezés nem is található.¹

És most lássuk a belső felszerelést, először is a harangokat.

Ezekből négyet Bécsben öntöttek, a négy nyom összesen 8,298 fontot, s 4,154 forintba kerültek. Mind a négyet Nagyváradon 1779. november 5-én megszentelé gróf Kornis Ferencz, nagyprépost, s másnap a szokott ünnepélyességgel a jó öreg Salamon huzatta föl a tornyokba.

A legnagyobb harang, melynek súlya 4,130 font, a jobb toronyban helyeztetett el egyedül, s ott áll egy század mulva, ma is.

Körirata mingyárt a korona alatt:

„Me Fecit Gasparus Hoffbaver In Wienn.”

A harang derekán két dombormivü mellkép áll, az egyik az éjszaki oldalon: *Mária-Terézia* királynőé özvegyi fátyollal; a másik a déli oldalon *József* császáré.

A királynő mellképe alatt, a harangnak csak egyik oldalán ez olvasható:

„Nos Quatvor Invicem Ex munificentia Ac Sumptibus Altefatae Romanorum Imperatricis, Hungariae, Bohemiae Reginae, Mariae Theresiae Wiennae (F)usae Et Huc Magnovaradinum Transportatae Sumus Anno Domini MDCLXXIV.”

A harang fülei oroszlányfejek.

– A súlyára nézve második, ugynevezett órás harang, 2,230 fontot nyomott, minő fölirot s alakok állottak rajta? ma már nem tudhatni,² mert e harang

¹ – c – (Romer?) *Művészeti mozzanatok Biharban*. A Hon napilap, 1878. évi folyamatának 65. számában.

² Állítólag a négy evangélista. Zimmermann Károly: *A nagyváradai székes templom. Egyházi tár.* (1837.) 175. l.

csakhamar megvált négy társától, valószínűleg meghasadt s 1795-ben újra öntötték.¹ Ez a többiekkel együtt a baltoronyban állt, illetve áll jelenleg is.

– A harmadik, az óranegyedes, 1,210 font nehéz, koronája alatt ily körirattal:
„Me Fecit Gasparus Hoffbaver In Wienn Anno 1779.”

Dereka éjszaki oldalán: *Szent-Mihály*; a nyugatin: *Gyümölcsoltó Boldogasszony*; a déli oldal alakja ki nem domborodott, talán Szent-László akart lenni; végül a keleti oldalon: *Szent-Miklós* püspök.

– A negyedik harang 728 fontos. Körirata a korona alatt:
„Gasparus Hoffbaver In Wienn. Anno 1779.”

Éjszaki oldalán: *Szent-István*; a nyugatin: *Krisztus a keresztfán* s fölötté: *„Jezus Nazarenus Rex Judaeorum”*; déli oldalán: *Szent-Imre* herceg (?) végre a keletin: *Sarlós Boldogasszony*.

Kégerdekesebb az ötödik, a legkisebb harang, (körül-belül 110 fontos) nemcsak azért, mert valamennyi közt a legrégebb s magától a székesegyház megalapítójától származik, hanem mert van rajta olyas valami is, mi iránt a katolikus ember mindig kegyelettel viseltetik, hogy mi az? megmondja a körirat, mely mingyárt a korona alatt három sorban áll: *„In Hon. B. M. V. Et S. Urbani A. D. MDCCCLII. Romae Fusa. Laureti Atiac. (ta) Per Pavlum E. Com. Forgach Eppum. Várad. Consecr. Et. Procurata.”*

Karimája körül pedig: *„Opus Angeli Casini Rom. Fund. Sac. Pal. Apas. Et. Antonii Turchi.”*

A két fölirat közt a harang négy oldalán egy-egy medaillon, ezeknek egyikében *Szűz Mária*, karján a kis Jézussal, ennek átellenesében föl nem ismerhető Szent; az éjszaki s déli medaillonban pedig egyenlő czimer: hétágu

¹ Körirata a korona alatt: *„Jacobus Horner In Groswartein Anno MDCCXCIV Goss Mich.”*
 – Ez alatt az éjszaki oldalon: *Nagyboldogasszony*, alatta jobbról *Szent-Pál*, balról *Szent-Péter*; a nyugati oldalon: *Krisztus a keresztfán* két lator között; a déli oldalon: *püspök* (Szent-Miklós?) alatta jobbról *Szent-Sebestyén*, balról *Szent-Rókus*; a keleti oldalon: a szeplőtlenül fogantatott Szűz, alatt jobbról *Szent-László*, balról *Szent-Imre*. Ezen alakok alatt körben: *„Anno 1795. Mense Maio Scentibus V. Capituli M. Váradimnensis.”* (igy) Erre még alantabb kötél övedzi körül a harangot, melynek bogától kezdve e szavak állanak: *„Durch Diesen Bund Geht Die Glocke Nicht Zu Grund.”* Legalul a harang karimáján: *„Nadur Und Cunzt Bracht Mich Durch Das Feier An Das Leben.”*

korona alatt koronás királynő, ismét koronával tetőzött hármashalmon áll: a *Forgáchok címere*.

Benn az egyház egészen fejtér; festmények csak a kupolában, s az oltárokon láthatók.

A kupolában a négyzet oldalait érintő nagy kör alatt mindenik pálhában (pendentif) egy-egy evangelista; a nagy kör felett ismét négy iv tűnik fel, melyekben a Megváltás műve ábrázoltatik ó- és ujszövetségi jelképekkel. Nevezetesen a jobb oldali ivben az első emberpár látható, s fölöttök Melchizedek főpap az áldozati kenyerekkel; a boltozat közötti ivben Mózes és Áron; a bal oldaliban Dávid király, amint a frigszekevény előtt hárfája kíséretében zengi zsoltárait; végre a negyedik ivben, mely a szentély felé áll, angyalok emelik a megváltás jelvényeit, a keresztet stb. fölöttök Krisztus, még feljebb az Atya, s legfentebb, a kupola toronykájában a Szentlelket jelképező galamb. – *Festette Schöpf János Ádám, bécsi képművész.*

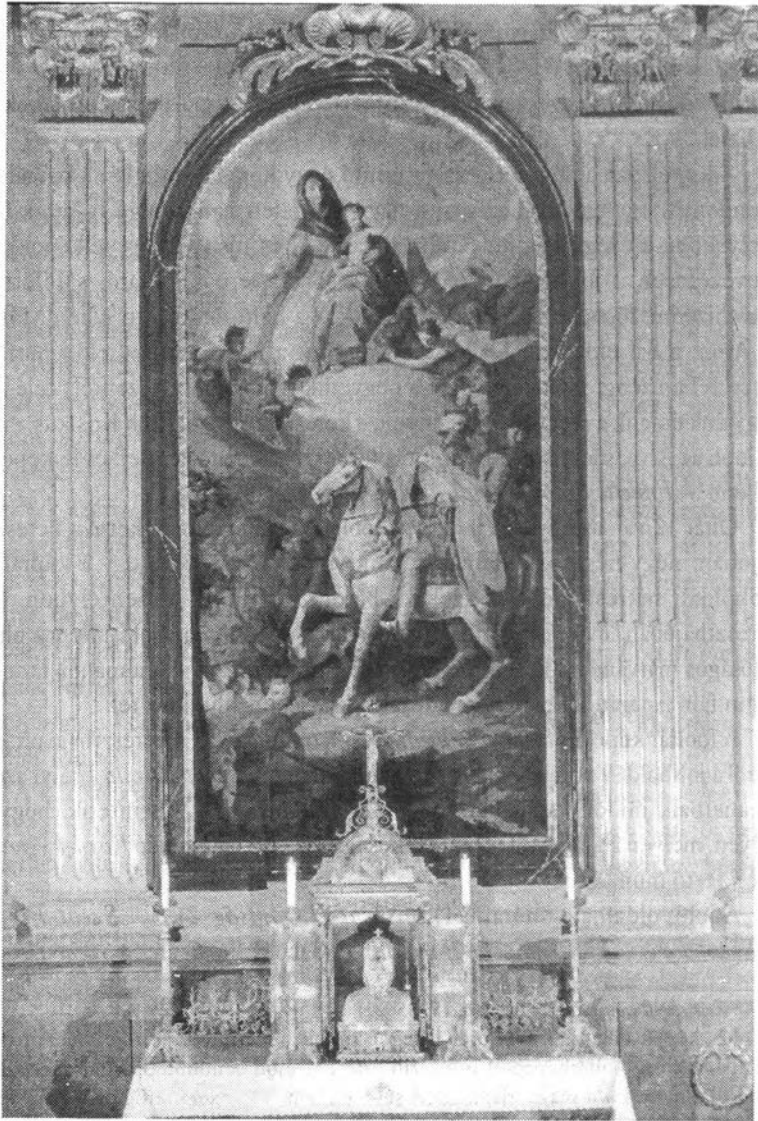
Oltár 12 van az egyházban: egy, a főoltár, a szentélyben; kettő a kereszthajóban; négy-négy az oldalhajók mindenikében; s végre egy a káptalan jobboldali sekrestyéjében. Ezekből három, tudniillik a szentélyben, s a kereszthajóban levők csak utánzott márvány, ellenben a többi kilencz oltár valóságos márványból készült, mely a váradi püspökség uradalmához tartozó Kimp falu határán fejtetett,¹ s a káptalan költségén állíttatott fel.

A főoltár képe *Szűz-Mária mennybevétele*t ábrázolja; a kereszthajó oltárai közül a jobboldali a *Szent családot*, a baloldali pedig *Szent-László* királyt azon pillanatban, midőn vadászata közben égijelentés által megintetik, hogy a helyen, melyen áll, építse a váradi székesegyházat. E három kép *Fischer Vincze*, bécsi festő munkája.²

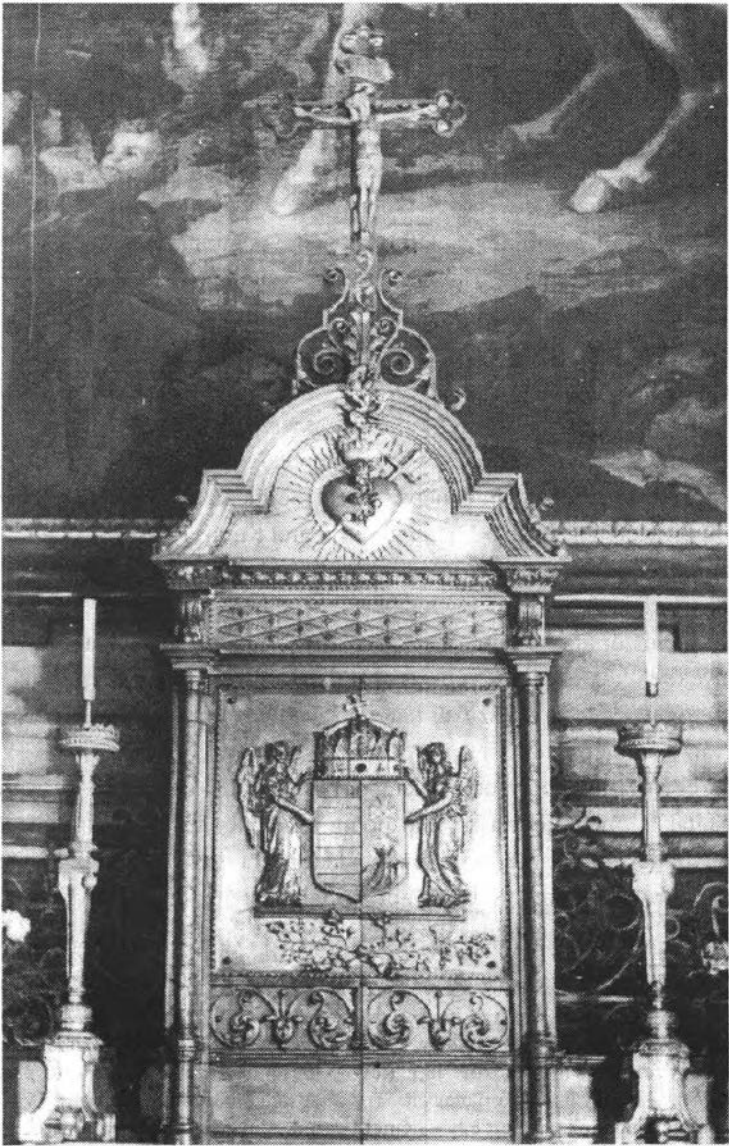
A jobb oldalhajó oltárain: 1) *a Szent-Háromság*; 2) *Ev. Szent-János*; 3) *Szent-Péter és Pál*; 4) *Szent-Borbála*; – a bal oldalhajóban: 5) *Szent-István*

¹ *Zeitschrift von und für Ungern*. IV. 359. l.

² E képek elkészítésével eredetileg a kupolának említett festője, Schöpf volt megbízva, ki a főoltárképet el is készíté, de Salamon semmiképp sem akarta azt elfogadni, mert, mint maga írja: „uxoris suae formam adpinxerat effigiei Mariae”. Az ügy a királynő előtt is megfordult, s végre aképen odaték meg, hogy Schöpf visszakapta képét annak árával együtt (900 frt.) a jó Salamon pedig megtőn egy bécsi utat a maga költségén, s festetett más képet, a ma is meglévő, szintén a maga költségén. (1200 frt.)

A Bazilika mellékoltárának Szent Lászlót ábrázoló képe,
alatta Szent László ezüst hermája

A hermát elzáró szentségtartó

király; 6) *Nep. Szent-János*; 7) *Szent-Mihály*; 8) *Szent-Kereszt* képei állanak; végre a sekrestyében levő oltáron szintén a *Szent-Kereszt*.

Kiktől valók a képek? nem tudni; noha jeles művek is fordulnak elő köztük, például Szent-Borbála képe.

De im megzendül a szintén Bécsben készült 24 változatu orgona, e bámulandó hangszer, melynek hangjaiban megvan a betlehemi jászolynál zengő angyalok andalító éneke, s az ítéletre keltő trombiták velőrázó harsogása. S alig hogy megerednek e csodás hangok: egy öreg ember az Úr oltárának közelében csendes zokogásra fakadt, s megindult ajkai azt rebegik; „Most bocsátod el Uram! a te szolgádat”... *Salamon József megérte a székesegyház fölszentelésének napját*.

1779. december 8-án, mint különben is a székesegyház védszentjének, Szűz-Máriának szeplőtelen fogantatása ünnepén Nagyvárad új székesegyháza ugynevezett szűkebb körü ünnepélyességgel megáldaték. A szertartást megyés püspök nem létében a már többször említett gróf Kornis Ferencz nagyprépost végezte. Az egyházi beszédet *Fináczy Ignác*z, várad-megyebeli pap, később (1790.) váradi kanonok tartá.¹

Most először megszólaltak a székesegyház harangjai, utánok a városban s a környékbeli községekben az összes harangok, a vár vén falain az ágyuk, s a székesegyház előtt egy zászlóalj katonaság üdvölvései hirdeté a világnak Nagyvárad örömét.

Az egyházi ünnepély után a kanonokok házáinál terített asztal várta a jelenvoltak kitünőbbjeit; a köznép pedig a különben üresen álló püspöki lakban vendégtetett meg. Gond volt a katonákra is: *Bimbó Elek* kanonok szivességéből kétszeres zsoldot kaptak; Salamon József kanonok pedig a fölhasznált lőpor költségeit viselte.

¹ „Rede auf das Freudenfest, da die feyerliche Einweihung der vollendeteten Dom- und Kapitularkirche begangen wurde in Grosswardein Anno 1779. vorgetragen von dem wohllehrwürdigen Herrn Ignatio Fináczy. Pressburg, gedruckt bei Franz Augustin Patzko.” – Kis negyedré, 14. számozott lap; két ép példánya a váradi székeskáptalan levéltárában. – Nagyvárad akkori magyarsági viszonyaira mindenesetre meglepő világot vet, hogy elegendőnek tartatott egy – német beszéd. A magyar beszédre vonatkozólag azt jegyzi meg Salamon: „Ungarica (concio) non fuit ob brevitatem temporis post Sacrum.” (!)

Az orgona

E naptól kezdve az új székesegyház átadatott a nyilvános használatnak, s a káptalan elhagyván az újvárosi, jelenleg parochialis egyházat, az új székesegyházba költözködött.¹

A következő 1780. év június 25-én, mely akkoron pünkösöd utáni 6-ik vasárnapra esett, s a királynő koronáztatásának évfordulója volt (az utolsó), végre megtartaték a székesegyház ünnepélyes felszentelése is. Ekkor, a szép szentivánnapi időben kifejtette az egyház mindazt a fényt, s megengedhette hiveinek mindazt az örömet, mit a múlt december 8-án a tiltott-idő (advent), a böjti nap (szerda volt) s a tél zordonsága megakadályozott.

Püspöke még ekkor sem levén Váradnak, a káptalan gróf *Kollonitz László* erdélyi püspököt,² azelőtt váradi kanonokot, majd nagyprépostot, kit kortársai a „szegények atyja” czimmal tüntettek ki, – hívta meg a szent ténykedésre, nemis sejtván, hogy Kolonitz magának fog szentelni székesegyházat Váradon....

Kollonitz elfogadván a meghívást, június 23-án éjjel Nagyváradra érkezett, s egykori kanonok-társához, gróf Kornis Ferencz nagypréposthoz szállt.

Másnap, június 24-én megkezdődtek az előkészületek a felszentelés ünnepéhez.

Mindenekelőtt a székesegyház elé sátrat vontak föl, s abban a főoltárba szánt szent ereklyéket elhelyezték.³ Ekkor megjelent gróf Kollonitz püspök, az ereklyéket megvizsgálta, s miután azok hitelességéről meggyőződött, saját pecsétjével lezárta. Ezután kezdetét vette az ily alkalmakkor szokásos kath. szertartás, tudniillik mindaddig, míg az ereklyék a székesegyházba, illető helyeire nem vitetnek, éjjel-nappal vitézek fegyveresen, s a papok imádkozva virasztanak mellettök. Így virasztottak most Váradon is.⁴ Eközben derült fel június 25-ike.

¹ *Váradi székeskáptalani levéltár.*

² Atyja báró Zay László volt, ki feleségül bevén gr. Kollonitz János Henriknek, a híres bécsi érsek testvérének egyetlen leányát, Eleonorát, ennek birtokaival együtt a Kollonitz nevet is átvette. Katona J: *Hist. Metrop. Colocensis Eccl.* II. 396. l.

³ „deportatae sunt ad tentorium, prope ipsam consecrandam Ecclesiam adornatum, Reliquiae SS. Martyrum *Laureati, Urbani, Abandantii et Verecundi* ad Altare consecrandum maius.” 1780. évi káptalani jegyzőkönyv. 154. l.

⁴ Este 7 órától 8-ig: *Ronkovicz Dávid, Kulbert János, Jánosi Márton.* 8-tól 9-ig: *Kovács Mihály* (később kanonok) *Lajos János* és *Molnár József* (később kanonok) 9-től 10-ig: *Szolga Lőrincz, Kis Antal, Berczik László.* 10-től 11-ig: *Komáromi István, Lauffenbach János, Miticzki Imre.* 11-től 12-ig: *Kaksár János, Bagics József, Thezarovich Gábor* (később

Reggel 7 óraker harangzugás között, a káptalan s a papság összes tagjai által vezetve, megjelent a székesegyházban gróf Kollonitz püspök.

Kollonitz egyike volt azon fiatal mágnás-püspökeinknek, kikkel Mária-Terézia kora oly gazdagon megajándékozta a magyar kath. egyházat. Szép, erőteljes alak, életének még legjavában, ekkor alig 43 éves, s arczán azon ezrek közt is feltűnő fajjelleggel, melyet a hosszú századok sem birtak letörülni ős családainkról.¹

A püspök fényes, méltósággal teljes, és mégis hódító megjelenésével önkénytelenül is érezte mindenki, hogy itt *ünnep lesz*, – ünnep, minő János király ideje óta aligha volt Váradon.

Benn az egyházban a püspök fényes segédletével együtt² különvált a papság soraitól s megkezdte a székesegyház fölszentelését, és mig szentelé közel két ezredéves, ős katolikus szokás szerént, mint szentlélek hajdan a Nagy-Constantin császár emelte basilikákat, mint szentelék Szent-István királyunk monostorait; zugtak a harangok, szóltak az ágyuk, harsogott a zene, emelkedett a tömjénfüst, magasba tört Istennek legfelségesebb csodája, az

kanonok). 12-től 1-ig: *Klobusiczky Péter*, (később kalocsai érsek) *Török András*, *Sipos István*. 1-től 2-ig: *Paulíni János*, *Szabó Pál*, *Dobai Márton*. 2-től 3-ig: *Simkó Jodkim*, *Tokody István* (később kanonok) *Kovács József*. 3-től 4-ig: *Sebestyén Péter*, *Kovács Ferencz*, *Nagy György*. 4-től 5-ig: *Szaur Pál*, *Horváth Mihály*, *Karlovicz János*. 5-től 6-ig: *Zolnai Antal*, *Jánosi Márton*, *Kis Antal*. 6-től 7-ig: *Kis Mikály* (később kanonok) *Molnár József* (a főntebbi) *Lauffenbach János*. (szintén a főntebbi) – 1780. évi káptalani jegyzőkönyv.

¹ Kollonitz arczképe látható a nagyváradi püspök éttermében, de az kalocsai érseksége idejéből, tehát már idős korából való; azonban van egy másik arczképe az erdélyi püspöki lakban, s ez még a virágzó férfiut mutatja.

² „in hac s. functione sequens erat Astantium Ordo: *Archidiaconus: Josephus Salamon; Abbates: Antonius Gánóczy et Antonius Jedliczka, Diaconus et Subdiaconus: Michael Kovács et Joannes Lányi; alter Diaconus: Josephus Májer; ad Infulam Pontif: Petrus Klobusiczky; ad Infulam Abbatum: Petrus Sebestyén et Joannes Kaksár, Caeremoniarius: N. (igy) Acohythi: Joannes Lajos et Andreas Török; Thuriferi: Joachimus Simko et Joannes Kulbert; ad Hysoppum: Josephus Molnár; ad Aquam benedictam: Antonius Kis; ad Crucem Capit: Martinus János; ad Feretrum Reliquiarum: Antonius Zolnai, Joannes Paulini, Petrus Sebestyén et Paulus Szaur; Facigeri ad idem Feretrum: Franciscus Kovács et Gabriel Thezárovich. – 1780. évi káptalani jegyzőkönyv.*

Jézus keresztelkedése

emberi ének; sebesen dobogtak a szívek, röplüni kívántak az emberek, és – leborultak a földre, és földre borulva érezte mindenik Szent-Péterrel: „*Uram jó nekünk itt lennünk!*”....

„*Csak egy lépés, csak egy kis nyom
A mennyországtól a templom.*”

A szentelésre következett az ünnepélyes szent-mise; ezt is Kollonitz végezte.¹

Ezután jöttek a szónokok. Magyarul beszélt benn az egyházban a vörösré márványozott magas szószékről *Al-Torjai Benkő Mihály*, gyulafejevári kanonok;² németül a püspöki palota előtt *P. Magnus*, kapuczinusrendű atya;³ végre románul kinn a székesegyház szentélye mellett *Aaron Jakab*, a váradi gör. kath. káptalan nagyprepostja.⁴

Vége az ünnepélyt ősi szokás szerint nagy áldomás fejezte be, épen úgy, mint december 8-án a kanonokok házáinál az urirend, a püspöki palotában pedig a közrend vendégteltetvén meg. Ezenkívül a székesegyház előtti téren

¹ A segédkező személyzet ugyanaz vala, mint föntebb a szentelésnél, a következő kis különbséggel: „*Diaconus honor. Ladislaus Kende, Subdiaconus hon. Joannes Berczik; Caeremoniarius honor. Alexius Bimbó; Subalternus: Petrus Bikalyi; ad Librum: Franciscus Molnár; ad Buchiam: Antonius Kis; ad Gremiale: Stephanus Sipos.*” – *Káptalani jegyzőkönyv.*

² „*Máriának, nemes Magyarország Nagy Asszonyának tiszteletében választott Legjobb Rész, melyet midőn ... a Nagyváradi Püspöki Templom e szerencsésen folyó 1780. Esztendőben ... felszenteltetett, hála-adó beszéddel hirdetett Al-Torjai Benkő Mihály Károly Fejérvári kanonok, Kolosi, Dobokai és Belső Szolnoki Esperes, Kolosvári Plébánus és a B. Szűz Kolos Monostori Archivumnak Capituláris Conservatora. – Kolosvárat, Nyomtt. A Reform. Colleg. Betüivel. 1780. Eszt.*” – Ivrét, 14. számozatlan levél. Két ép példánya a váradi székeskáptalan levéltárában.

³ „*Rede auf das hochfeyerliche Freudenfest, da die neue Grosswardeiner Dom- und Kapitularkirche den 25-ten Brachmonat 1780. ... angesalbet wurde, verfasst, vorgetragen, und auf Verlangen eines hochwürdigsten Domkapitels in Druck gegeben von P. Magnus, Capucinerordens, und der Zeit Gewöhnlichen Sonntagsprediger allda. – Grosswardein, gedruckt mit L. (atcin.) S. (cminär.) Schriften durch Ignaz Johann Balent, Buchdruckern. – Ivrét, 8. számozatlan levél. Két ép példánya a váradi székeskáptalan levéltárában.*

⁴ A román beszédről azon megjegyzést olvastam, hogy Bécsbe, sajtó alá küldetett; de kérdés: megjelent-e? mert példányt belőle nem találtam.

csupra-ütve állt egy nagy hordó bor, csorgatva alá lelkesítő italát boldognak-boldogtalannak.

És így szépen, a szokott módon végbement minden, csak az az egy szokatlan dolog adta magát elő, hogy míg gróf Kollonitz László a nagyvárad székese gyházat fölszentelé, ugyanazon nap, június 25-én a budai (ma budapesti) egyetem ünnepélyes megnyitása alkalmával ő felsége által öt ujonnan kinevezett püspök között Kollonitz nagyvárad püspökké neveztetett ki.¹

Ha akkor már távirdák lettek volna, s ez örömhirt még az nap megtudják Váradon!....

* * *

Azóta száz év telt el.

Száz év! milyen régen „nincsenek” már azok, kik akkor vén emberek valának!

Van a székesegyház épületének egy része, melyről még eddig nem szólottam semmit. Rendes körülmények közt nem láthatni azt a részt, noha lakói vannak, de lakói sem láthatják, mert az a – *sirbolt*.

Elterül az egész székesegyház alatt. Amint a főajtón belépünk, ott van épen utunkban a földön két nagy kőlap, az a *sirbolt* ajtaja. Nem botlik meg bennök senki, úgy vannak a többi kőkoczkák közé illesztve.

Lassan-lassan kezdett megnépesülni a székesegyháznak ezen osztálya is. Most már város van ott is, a „csendes emberek” városa.

Egyike lőn lakóinak Salamon József kanonok. 1786. január havában még megirta Emlékiratát a székesegyházról, kiegészíté végrendeletét; a következő február 8-án már elment a – „minden test utjára.”

Maholnap száz éve lesz annak is, hogy elment, és mégis mintha azóta mindig ott élne Nagyváradon, csak hogy őt magát nem láthatjuk, mint az igazi szerénységet; hanem tetteit mátt láthatja a gyermek is. Azok különösen. Ugy tesz, mint életében; összeszedi az apátlan, anyátlan árvákat, s kikből talán nem lett volna soha semmi, vagy épen rossz, azokból nevel hasznos polgárokat, jeles férfiakat a hazának. Ugyis kevesen vagyunk mi magyarok!

¹ Katona J: Hist. *Metr. Colocensis Eccl.* II. 400. 1.

Salamon kanonok amit életében összegyűjtögetett, sokszor magától megtagadott, abból alapított egy árvaházat, melyet védszentjéről *Szent-József*ről nevezett el. Alapítványa ma már tekintélyes finövelő intézet; nagy lelkek, nemes szívek ápolták, nevelték, s Váradnak Apolló-utcáján palotát emeltek neki; de kezdeményezője Salamon volt.

Nekünk nincs Pantheonunk, hogy oda márványba vésnők nevét, álljon ez áldott név legalább itt székesegyházunk történetében, hisz annak minden köve ugys ismerte őt.¹

– Hanem az idők járása nemcsak az emberekkel érezte pusztító hatalmát; ki volt annak téve a székesegyház maga is.

„... *hová az idő lép, omlík ha kő, ha vas;*
És neki semmi nem alacsony, nem magas.”

Mennél nagyobb valamely épület, annál többet rombol rajta az idő, s főtartása annál több munkát igényel, annál több költséget elnyel. Ezért van, hogy például a kassai, bécsi stb. dómoknál mondhatni, örökösen dolgoznak a mesteremberek.

Igy kellett ennek a nagyváradai székesegyháznál is történni. Szerencsére voltak férfiak, kik ezt belátták, s jóelőre gondoskodtak a székesegyház főtartásának lehetőségéről.

Már 1781. február 16-án intézkedés történt az iránt, hogy a püspök *hét* ezer, a káptalan pedig közel *egy* ezer forintot fizessen évenként a székesegyház pénztárába.² Ezenfelül a káptalan gyűlésileg elhatározta, hogy mindenik tagja gondoskodni fog a székesegyházról, s végrendeletében legalább 50 forintot hagy annak, mi ha bármi okból elmaradna, az említett összeg az illetők hagyatékából vétessék ki először is.³

Eképpen azután tekintélyes összeg gyűlt össze, melyből egyaránt lehetett fődözni mind a hiányok pótlásának, mind a fölmerülő javításoknak költségeit. És így a székesegyház míg egyrészt az ipar, a művészet terjesztője – másrészt

¹ Salamon a mai megyei kórház helyén állt ispotály kápolnájában temettetett el, végakarataja szerént a legnagyobb egyszerűséggel; de innet 1788. ápril 14-én átvitetett ismét a legnagyobb csendben a székesegyház sirboltjába. – *1788-diki székeskáptalani jegyzőkönyv.*

² *Püspöki levéltár.*

³ *Ugyanott.*

⁴ A közönségesebb ács, kőműves, bádogos stb. munkákra tett költségeket hosszú lenne elősorolni. A szokatlanabbak közül: 1831-ben *Traviol* szobrásznak 875 frt. *Gölcz*

valóságos pénzbányája lön művészeinknek s iparosainknak, hol mindig találtak munkát, s a munkával keresetet.⁴

Nem hiányoznak székesegyházunk százados életéből az örvendetes és szomorú – a végenyészettel fenyegető s a szebb jövővel biztató események sem.

Látott fényesebbnél-fényesebb beiktatásokat, fejedelmi látogatásokat; de látott szomorú pompájú temetéseket is.

Komoly veszély fenyegette 1827. január 5-én délután. A káptalan még együtt volt az egyházban, végezve a zsolozsmákat, midőn egyszer csak jön a rémhir, hogy a székesegyház teteje – lángban áll. Csakugyan a szentély födele épen a sekrestye fölött égett, már a szarufák is égtek; még pár percnyi késedelem, s az ifjú székesegyház odavan. Azonban fél órai megfeszített munka után sikerült a tüzet eloltani.¹

Ellenkezőleg 1834-ben közel állott a székesegyház ahoz, hogy egy nevezetes műkinccsel (?) gazdagodjék. *Ferenczy István* szobrászunk Nagyváradon a Rédey-kerti Mausoleumban dolgozott. Hogy, hogy nem? érintkezésbe jött Lajcsák Ferencz püspökkel, kit, úgy látszik, érdekelt a művész szakmája s talán sorsa is, s ki végre megbizta Ferenczyt, hogy készítene mintát és tervet egy, *a székesegyház elé állítandó Szent-László szoborról*.

Ferenczy két kézzel kapott az alkalmon, s csakhamar jelenté a püspöknek, hogy a szoborról „rajzot és kis modelleket” már készített, s egyuttal leküldé egy kötendő szerződés pontozatait.

Ebből tudjuk meg, hogy a szobor a hajdaninak mintájára „lőháton ülve” ábrázolta volna a szent királyt, s „veres rézből kivert, de egy öntött szoborhoz hasonló” mű lett volna „oly nagyságban, hogy ha Szent-László maga lábán állana, 9 láb lenne, és ehez egy proportioban levő ló alatta hasonlóképpen veres rézből. A pedestal két oldalára, melyen a statua áll, két féldomború historiai képek (jöttek volna) Szent-László életéből: egyik a kunokkal való

Jakab képirónak az oltárképek kijavításáért 1832-ben 10,068 frt. – Az a szép, fákkal szegélyezett ut, mely a székesegyházhoz vezet ezrekbe került, míg régi árkos-gödrös, sivatag alakját levetkőzé; így 1801-ben a püspök két ezer- a káptalan egy ezer forintot költ arra stb. – *Püspöki levéltár*.

¹ *Kovács Miklós*, nagyváradi kanonoknak, később (1827–1852) erdélyi püspöknek levele Wurum József nagyváradi püspökhöz, ki akkoron a pozsonyi országgyűlésen volt. – *Püspökségi levéltár*.

hada (harcza); másik a nép szomjuhozásakor a kősziklából csodaképen kieresztett víz. Ezen táblának hossza 8 láb, magassága 3¹/₂ láb, hasonlóképpen veres rézből vagy fejér márványból. A püedestal elejére és hátuljára két tábla (fel)írásoknak, ez is veres rézből vagy fejér márványból." Végre kész lekötöni magát, hogy a művet 1838. június 27-ik napjára, azaz Szent-László napra fölállítja, s „ezen munka jutalma fejében *tíz* ezer ezüst forintokat” kíván.¹

De, mint tudjuk, Ferenczynek nem volt szerencséje; balsorsa itt is közbelépett egy rendkívüli természeti tünemény képében. Megtrörtént az 1834-ki földrengés, s a székesegyházról, továbbá a püspök s káptalan uradalmaiban levő nagyszámu egyházak s egyéb épületekről oly jelentések érkeztek Váradra, hogy azok a földrengés miatt sokat szenvedtek, s helyreállításuk nagy összegekbe fog kerülni...

Még néhány év, talán kevesebb is, mint gondolnók, és Szent-László lovagszobra szépen, ragyogón, mint állá egykor, s mint az nemzetünk álmaiban él, – ott fog állani ismét a nagyváradi székesegyház előtt, talán épen azon a helyen, hol most fiatal nyárfák bókólnak egy kis kerti szobornak.

– Most már közel vagyunk székesegyházunk jelenéhez.

Az imént lefolyt 70-es években a közelgő százados ünnep már mintegy előre veté árnyékát. Érezni kezdte mindenki, hogy készülöben van valami.

Mint másutt, úgy itt is, a jövendő csemények előkészítői már korán megérkeztek. *Tágen János*, váradi nagyprépost († 1838.) *Hoványi Ferencz*, váradi kanonok († 1871.) tekintélyes összegeket hagytak a székesegyházra, nevezetesen az előbbeni annak kifestésére.

A Gondviselés pedig működött tovább. Küldött a nagyváradi káptalanba férfiakat, kik nemcsak áldozni-kész szívvvel várták a székesegyház megújításának eseményét, hanem szakértelemmel is bírtak arra, hogy a megújítást kellő irányba terelve, művészeti magaslatra emeljék. Váradnak ös püspöki székébe pedig *Lipovniczky István* személyében helyezett oly férfit, kinek országos, átalakító eseményeinkben is mindig volt része s kit most részesite gróf Forgách Pálnak, báró Patachich Ádámnak székesegyház-építő gondjaiban, de részesite a

¹ Ferenczynek Lajcsák püspökhöz intézett két sajátkezü levele, s általa ugynevezett „Contractus”-a a váradi püspökségi levéltárban.

Szent László majolika-dombormű (Schlauch Lőrinc készítette)

székesegyház teljes felépítésének örömeiben is, melyben sem Forgách, sem Patachich, de egy újabbkori váradi püspök sem részesülhetett eddig.

1872-ben a régi bádóg helyett rézzel fedék a tornyok sisakjait, melyeknek falai pillérszalagokkal ékesítvék. Ezután magának a püspöknek előrelátásából s költségén villámhárítókat helyezének a tornyokra.

Eközben mindig jobban előtérbe lépett a székesegyház általános megújításának kérdése.

1877-ben egy különben megszokott esemény határozott a megújítás iránya fölött. Ekkor lett nagyváradi kanonok azon férfit, kinek műemlékeink, s különösen műfestészetünk körül halhatatlan érdemei vannak, s ki korunk egy legjelesebb műfestőjével nemcsak név- hanem szellemi rokonságban is áll.

A Gondviselés ekép kiosztá a szerepeket, s az embereknek csak fölismerniök kelle azokat, – és fölismérék.

A püspök és káptalan egyértelműleg elhatározták a székesegyház megújítását, nevezetesen annak stíluszerű kifestését fölszenteltetése százados évfordulójának alkalmára; a püspök a munkálatok vezetésével *Romer Ferencz* kanonokot bizta meg; Romer pedig *Storno Ferencz* műfestőt hívta Váradra.

A munkálatok 1878. tavaszán kezdődtek, tartottak két nyáron, s most a székesegyház kívül-belül megifjodva áll, sőt kebelében kincsekkel gazdagon, mint a férfit, ki tul van ugyan már első fiatalságán, de – tanult és tapasztalt.

A székesegyháznak beosztása, falai egészen azok, mint száz év előtt, csak – de lépünk belsejébe – csak belvilága változott. A fejtér, meszelt falak, s ezekkel a nagy világosság és – üresség eltűntek; helyöket félhomály foglalta el, de amely jótékonyan hat kinn a világban megfáradt lelkünkre, s még népesebbnek tünteti föl előttünk a székesegyházat... Mert teli van az akkor is, mikor Istenen kívül senki sincs benne, – teli van az szebbnél-szebb alakokkal, gyönyörűbbnél-gyönyörűbb festményekkel. Azt sem tudja az ember hova nézzen? hol kezdje szemléljét?

Storno remekelt. Művét nem leírni, látni kell.

A távollevők és a jövő – ez pedig mindig távol van – kedvéért legalább elő kell számlálnom festményeit.

A főhajó és a szentély falai encausticus módon viaszos festékekkel vonattak be a legösszhangzóbb színezetben.

A székesegyház a bold. Szűz tiszteletére levén szentelve, a művész szemei előtt föltárult Máriának élete, s e szent élet annyira rokonszenves jelenetei mintegy önkényt kínálkoztak arra, hogy betöltsék a falak legszebb téreit. Különben is a dongaboltozaton a 9. láb szélességű hevederek közt a mellékoltároknak megfelelő boltszalagok csak 2 öl szélesek levén, ezekre terjedelmesebb képeket nem alkalmazhatott a művész.

Igy jött mingyárt az orgona fölötti kettős boltszalagnak egyikére *Mária születése* (a másikon, a legszélsőn a zene védszentje Cziczelle áll); a következő boltszalagon az *angyal üdvözlés* van; tovább a bold. *Szűz látogatása Szent-Erzsébetnél*; a hosszhajó utolsó szalagján pedig *Krisztus urunk születése* Betlehemben; a kereszthajóban jobbról a *Három király a gyermek Jézus előtt*, balról a *12 éves Jézus a jeruzsálemi templomban*.

A bordaszalagok végein festett fülkék állanak s ezekben egyenként az ószövetségi próféták. Jobbról a karzat fölött: *Oseas*, s azután sorban: *Dániel*, *Ezechiel*, *Jeremiás*, *Isaiás*; balról szintén a karzat fölött: *Dávid* a hárfával, tovább: *Micheás*, *Jónás*, *Habacuc*, *Zachariás*.

A kereszthajó fölötti félkörű térségekben jobbról is, balról is két-két kép. Jobbról: „*A Sz. Család menekülése Egyiptomból* és *Sz. József halála*,” balról: „*Sz. László Nagyvárdon templomot épít*, és „*Eskütétel Sz. László sírjánál*.”

A szentély boltozatán egy nagyobb kép *Szűz-Máriát*, mint „Magyarország védasszonyát” tünteti föl mennyei dicsőségében, körülvéve a mennybéli szentek seregétől, kik fölött két-két angyal egy-egy mondatszalagot tart, ezek egyikén „*Ave Maria*” másikán „*Salve Regina*” olvasható.

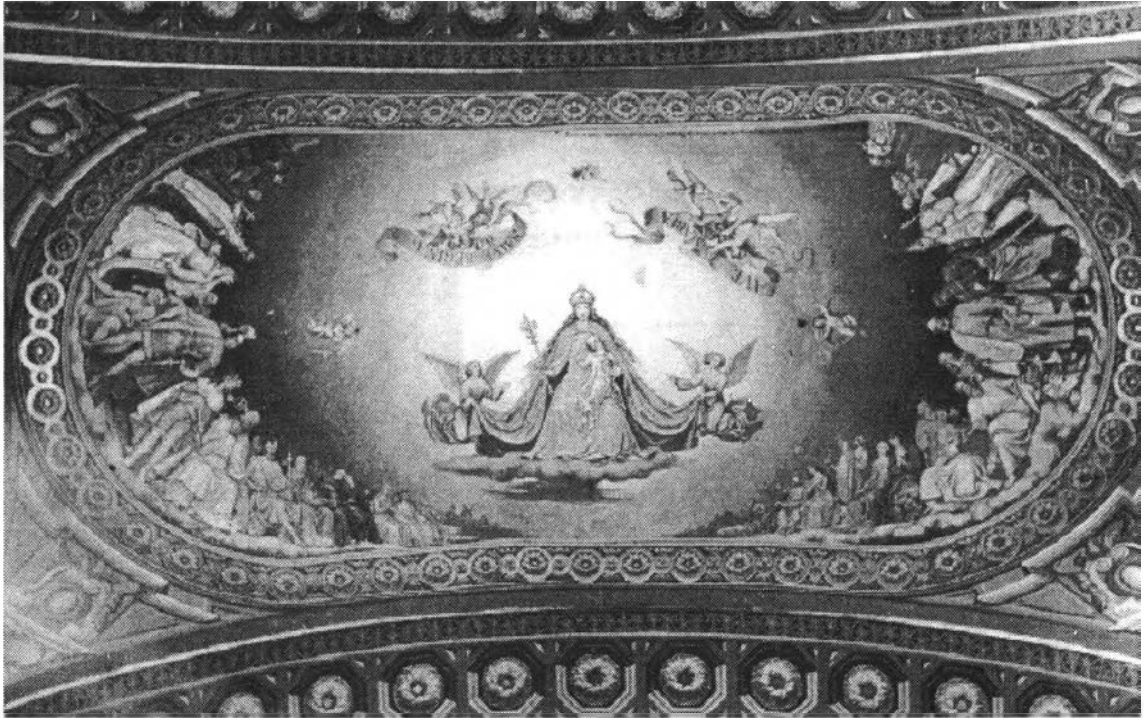
Végül a főoltár körszelvény csillagos eget ábrázol, melyben az angyalok királynéjának neve-betűit angyalok emelik.

A mellékoltárok mennyezeteit, valamint a keskeny bordaszalagokat gazdag ékitményű szegélyek övedezik, és így az oldalfalak egyszerűsége a boltozatnak fényes és változatos pompájával a legszebben olvad össze, s meglepőleg hat a szemlélőre.

Minde szépségekre a külső világosság üvegfestésű ablakokon szűrődik keresztül. A felső ablakok ó-keresztény stylben karikára tagozottak, s a karikák zöld alapon sárgák, néhutt fejérek. Az oldalhajókban levő félkör ablakok az alattok levő kis oltárok védszentjeinek jelvényeit tüntetik elő; így Szent-István

Az orgona feletti kettős boltszalagok

Szűz Mária, Magyarország védasszonya

oltára fölött a szent király koronáját monogrammjával együtt; Nep. Szent-Jánosnál nyelvet a legendabeli csillagok között stb. Végre a szentélyben a főoltár két oldalán álló magas ablakok egyikén jobbról: *Szent László* király, másikán Árpádházi *Szent-Erzsébet*, mindkettő a legragyogóbb szinpompájú, s mindkettő *Kratzmann* műve.¹

És most – mit mondjak még?

A szentélyben vagyok épen. Elöttem lobog egy lámpa. Melyik fog előbb kialudni: az a lámpa, vagy az én életem? Az mindegy. *De neked állni kell egyház!*

Legyen mindig, ki meggyújtja hamvadó lámpádat, ki minden újabb század jöttével meg-megújítja foszladozott ruhádat, – mint most.

És minden újabb század jöttével láss magad körül egy nagyobb-nagyobb Váradot; lásd „boldogulni magyarok hazáját!”

¹ Az összes ujitási költségek, meghaladják a *hatvan ezer* forintot o. é. Ebből az oroslányrés, harmincznégy ezer forint Stornoé.

**MEGKÉSETT FŐHAJTÁS
AZ ÚJABB SZÁZ ÉV EMLÉKE ELŐTT**

ÍRTA:

MONS. FODOR JÓZSEF

általános helynök-prelátus,
apátkanonok, plébános

1980. július 8-án ünnepeltük székesegyházunk felszentelésének 200. évfordulóját. Az akkori idők nem tették lehetővé egy nagy ünnepség megrendezését, csupán a délelőtti ünnepi nagymise és egy délutáni koncert tette különlegessé ezt a jubileumot, amelyet június 22-én ültünk meg.

A bukaresti Szent József katedrális művésze volt a meghívott ünnepi orgonista: Josef Gerstenengst; karmester: Bíró László; orgonista: Bíró Imre.

A koncert programja:

1. J. S. Bach: *Dór Toccata* – orgona: Bíró Imre
2. J. S. Bach: *E-dúr hegedűverseny*, II. tétel – hegedű: Balogh Enikő;
orgona: Josef Gerstenengst
3. Beethoven: *Laudate Dominum* – szőlő: dr. Andrási Gyula
4. Barsanti: *Adagio* – hegedű: Méder Lili; orgona: Bíró Imre
5. Bihari Sándor: *Ragyogni látom*; szőlő: Papp Magda
6. J. S. Bach: *G-moll fantázia és fuga* – orgona: Josef Gerstenengst
7. Michael Haydn: *Orgona-brácsa-verseny* zenekarral –
orgona: Josef Gerstenengst; brácsa: Thurzó Sándor József
8. G. F. Händel: *Alleluja* – részlet a Messiás című oratóriumból
(ének- és zenekar)
9. Liszt Ferenc: *Tu es Petrus* – részlet a Krisztus című oratóriumból
(ének- és zenekar)
10. J. S. Bach: *D-moll toccata és fuga* – orgona: Josef Gerstenengst
Közreműködött a Székesegyház Ének- és Zenekara
Koncertmester: Balogh Mihály

A koncert után, dr. Hosszú László, az egyházmegye főpásztora az alábbi beszédet mondta:

A 200 éves székesegyházunkban most elhangzott értékes-szépészes koncert befejezésekor engedjétek meg, hogy elmondjam papi életem egyik legkedvesebb, felejthetetlen élményét, egy kis történetét.

1939-et írtak akkor, szeptember 7-ét. A Boldogságos Szűz Mária születésnapjának előestje volt. Délután az alkonyati órában kiléptem a szobámból, és amikor a folyosóra értem, láttam, hogy a templom előtt egy óriási tömeg sereglett össze. Ezerötszázan lehettek. Szinte az egész falu ott volt a bezárt templom előtt. Belém döbbsent a kérdés: hát én nem tudok erről? Megkérdeztem a plébánián lakó nyugdíjas tanító bácsit: mi történik itt, hiszen nem hirdetem se litániát, se másféle ájtatosságot. Az öreg tanító, a jó Csoma bácsi mosolyogva válaszolt: Kárásztelken minden Mária-ünnep előtt a hívek így adnak szerenádot a Szűzanyának a templom udvarán.

És valóban felcsendült az ének: „Jöttünk köszönteni a szép Szűz Máriát...” A lányok-asszonyok kezükben virágfüzéretet tartottak és átszellemült arccal énekeltek, a férfiakkal, gyermekekkel együtt: szerenádot adtak a Jó Máriának.

Magamhoz vettem a templom kulcsát és a sekrestyébe mentem. Magamra öltöttem egy karinget, stólát, palástot; meggyűjtöttem a templom összes gyertyáit, s aztán, amikor az éneket befejezték, a szünetben kitértam a templom ajtaját és így szóltam a ünneplő hívő sereghez: Testvérek, drága jó kárásztelki hívek! A Boldogságos Szűz Mária köszöni nektek ezt a csodálatosan szép szerenádot, hangversenyt! Nagyon tetszett Neki, és arra kér titeket általam, jöjjetek be a templomba, Szent Fiához, énekeljétek Neki is, s aztán kérjétek az Ő Szent áldását. Énekelgettünk, s aztán megáldottam őket az Oltáriszentséggel. Így mentek haza.

Már este volt, késő este, és az én lelkemben ott maradt a csodálatos emlék, a szép szerenád emléke. Most mialatt végig hallgattam itt a székesegyházban ezt a művészi, értékes hangversenyt, eszembe jutott az a másik, a régi, 1939-es kárásztelki szerenád, s úgy érzem, hogy mindkét „koncert” nagyon kedves volt a Boldogságos Szűz Mária és Szent Fia előtt. És ha akkor megköszöntem a Szűzanya nevében a kárásztelki híveknek azt a ragaszkodást, azt az odaállást a Boldogasszony és Szent Fia mellé, akkor szent, kedves kötelességem megköszönni ennek a művészgárdának, az idegenből jött művészeknek és művésznőknek, helybelieknek, a rutinosoknak és most szárnyat bontogató fiataloknak ezt a csodálatos imádságot, amelyet zenéjükkel, zeneszerszámukkal, tudásukkal fejeztek ki és küldtek az ég felé. De köszönet a híveknek is, akik összejöttek itt, mert tudom, hogyha ők nem is énekeltek, nem is zenéltek, de a lelkük muzsikált. A lelkük együtt énekelt és imádkozott azokkal,

akik zeneszerszámaikkal főséges melódiákat, csodálatos imádságokat szólaltattak meg és küldtek fel a magasságos égbe.

És befejezésképpen azt teszem most is, amit a kárásztelki hívekkel tettem: megköszönöm nektek a Boldogságos Szűz Mária, a templom Nagyasszonyának nevében, megköszönöm Szent Lászlónak, a templom védőszentjének és egyházmegyénk alapítójának nevében, és megköszönöm e ház lakójának, az Úr Jézus Krisztusnak nevében ezt a csodálatos imádságot, amit most itt két és fél órán át felküldtünk a mennyekbe, hogy: „Glória szálljon az égbe fel s jöjjön a földre a béke!”

Miután összes egyházi temetőinket a kommunista hatalom bezáratta és felszámolta, utolsó volt a sorban az ugyan nem egyházi, de nagyobb részt magyar temetőnk, az Olaszi. 1975 után már nem temettünk oda. Ezután rohamosan elkezdődött a temető meggyalázása. Összetörték a síremlékeket, letörték a keresztek, felfeszítették a kriptákat. Rövidesen félelmetes dzsungellé vált az egész temető. 1985 után Matos Ferenc apát, akkori székesegyházi plébános és Tempfli József akkori várad-olaszi plébános, szentjobbi apát, elkezdte az Olaszi temetőből exhumálni az egyháziakat. Püspökök és kanonokok a székesegyház kriptájába, papok az olaszi Barátok templomának a kriptájába, a premontreiek és a miseri szerzetesek a saját templomaik kriptájába kerültek. Még néhány jeles személyiség is az exhumáltak közé került, így Madáchné Fráter Erzsébet is a Barátok templomának a kriptájában kapott végső nyughelyet.

Ekkor esedékessé vált a székesegyház befejezetlen kriptájának a vakolása, festése és padlózatának az elkészítése, s padlózatában még további húsz sírhely kialakítása is lehetségessé vált.

Tizenkilenc főpap alusza örök álmát a kriptában. A huszadik volt Nogáll János, akit az általa építtetett Nogáll-intézet templomának kriptájából hoztak át 1972. szeptember 4-én, amikor azt lebontották. Az Olasziból Matos apát úr negyvennyolc főpapot exhumáltak és hozatott a székesegyház kriptájába. Azóta még két kanonokot temettünk a kriptába, dr. Nemeček József pp. prelátus-kanonokot és Perpék János kanonokot.

Az oltárt az exhumáltak vörös márvány sírköveiből építették, és az oltár mögé került a csodálatosan szép fehér márvány Nagyasszony ülő szobra, amely jeles történészünk, Bunyitay Vince püspök-kanonok egykori olaszi sírját díszítette.

1886. december 2-án ide temették Ipolyi-Stummer Arnold püspököt is, akinek Fraknói Vilmos szentjobbi apát-kanonok nagyon szép bronz síremléket emelt a székesegyházban. A bronzszobrot Kiss György mintázta.

A Bunyitay Vince kinevezett püspök-kanonok által a százéves évfordulóra megírt tanulmány után az 1887–1902 között kormányzó dr. Schlauch Lőrinc bíboros, megyés püspök a legjelesebb személyisége egyházmegyénknek. Székesegyházunk sok jeles alkotással gazdagodott az ő püspöksége idején.

Az első helyet foglalja el a márvány főoltár. Dr. Némethy Gyula prelátnak kanonok ezt írja A nagyváradai római katolikus székesegyház című kis füzetében:

„A főoltár oszlopos építménye stuccóval gazdag aranyozással ékes. Fölötte a *Szent Háromság* gipsz-ábrázolata van feltüntetve. Az oltárkép két oldalán *Szent Imre herceg és Szent István király* hatalmas gipszszobra áll. A két szobor Eberhardt Ferenc alkotása. A főoltár e hátsó építménye a legszebb barokk alkotások egyike Magyarországon. E hatalmas oszlopos építmény elé 1897-ben került a *fehér márványoltár*, mely a korai olasz reneszance stílust képviseli. Az oltárt Tóth István mintázta és Carrarában Triscornia faragta ki, tiszta fehér carrarai márványból. Az oltársztaal elején három dombormű: középen *Isten báránya*, balra a *húsvéti bárány egyiptomi vacsorája*, jobbra pedig az *Üdvözítő utolsó vacsorája*. A szentségház ajtaján *Ábrahám áldozata*. Az oltár predelláján jobbra, balra két angyal szobra. A főoltár hátsó oszlopos építményétől jobbra Szent Erzsébet képe, balra *Szent László* van feltüntetve az üvegfestésű ablakon. Mindkettő a budapesti Kratzmann műve. A főoltár nagy képe Fischer Vince festménye. *Mária mennybemenetelét állítja elénk*. Pompás, lendületes barokk-kép. Különösen szép és lélekemelő rajta a Szent Szűz alakja.”

Schlauch bíboros másik nagy adománya a székesegyháznak a *Szent László-herma*.

Az első hermát – amely a 14. század remekművei közé tartozik –, 1566 után Naprághy Demeter erdélyi püspök a gyulafehérvári állami kincstárból hogy, hogy nem, megszerzi, Prágában megjavíttatja, s amikor elhagyni kényszerül püspöki székét és győri püspökké nevezik ki, magával viszi. Azóta ezen ereklyét és ereklyetartót (ez a herma) Győr a magáénak tartja, és a székesegyház felépítése után már másodszer is hiába kéri a váradai püspök és

A főoltár

káptalan, nem adja vissza. (Először 1693-ban kérte Benkovits Ágoston püspök). 1780-ban gróf Kornis Ferenc hozza Győrből azt a gyönyörű rokokó kazettát, amely a szent király koponyacsontjából egy kis darabkát tartalmaz.

Szent László szentté avatása 700. évfordulójára készítteti el Schlauch bíboros Link Fülöp ötvössel a 44 kg súlyú ezüst hermát, amely nem másolata az eredetinek. Gazdagon aranyozott, zománcképekkel díszített mestermunka, drága- és féldrága kövekkel ékesítve.

1976-ban, amikor egyházi – még megmaradt – kincseinket az akkori kommunista rémuralom hajcsárai összegyűjtötték, hogy „megőrizték”, mert az egyháznál „nincsenek biztonságban”, a Hermát is el akarták vinni. A bukaresti hatalom az elszállítandó tárgyak közé ilyen címen vette fel: Szent torzója (Torzo de sfînt). Egyházmegyénk akkori vezetője, dr. Hosszú László ebben az esetben szemrebbenés nélkül válaszolta: nincs semmiféle torzónk. Bár tudván tudta, hogy a hermáról van szó, mert pontos méretei, súlya, anyaga, minden talált, de mégis azt mondta: nincs torzónk. A székesegyházba én kísértem át az állam megbízottját, aki már magával akarta vinni a hermát, és az oldal bejáratnál lévő főpapi sírköveket mutogattam, amelyeket a váradi várból ástak ki Rómer Flóris kanonok vezetése alatt 1886-ban. Elmondtam, hogy ezek nem szentek torzói, hanem egykori váradi püspökök sírkövei voltak. Scolári András 1409–1426 között, a másik Thurzó Zsigmond 1505–1512 között volt váradi püspök, kettő pedig ismeretlen főpapok egykori síremléke.

Dicséretére legyen mondva, az illető „úri elvtársnak”, nevét nem jegyeztük meg, belenyugodott a hallottakba, és tovább nem beszéltek róla.

Schlauch Lőrinc bíboros aranymiséjére rendeli meg Bécsben a mise ornátust, amely tizennégy darabból áll. Csodálatosan szép aranybrokát nagyon gazdag kézi hímzéssel, és minden darab bíborosi címerével díszítve.

Dr. Schlauch Lőrinc 1893. június 12-én nyeri el a bíbort XIII. Leó pápától, akitől a nagyváradi káptalannak Cappa magna viselési jogot nyer 1894. május 25-én.

Ekkor kerül a Szent László térre a Tóth István alkotta Szent László-szobor (1923-ban helyezték át a székesegyház elé), amelynek koronájáról most, 1999 húsvétján, amíg tartott az ünnepi szentmise, egy barna bőrű fiatal letörte a keresztet.

1903–1908 között a beteges Szmrecsányi Pál ül Várad püspöki székében.

1909–1925 között gróf Széchenyi Miklós Várad püspöke, akinek kormányzására esik az első világhétség és elviszik a háborúba a székesegyház csodálatos műemrek harangjait, leszedik a tornyok vörösréz borítását is és közönséges bádoggal helyettesítik.

„A szentségoltártól balra esik a Jézus szíve kápolna, melyet Széchenyi püspök rendeztetett be a régi primitív művészetű Szentkereszt kápolna helyett. Falait fehér márvány borítja. A kanonokok részére emelt tölgyfa stallumok gazdag aranyozásúak, míg a világi hívek számára egyszerűbb díszítésű padok vannak felállítva. A kápolna márványfalait Nagy Virgil készítette. Az oltárkép *Jézus szívé*t állítja elénk, Éder Gyula művészetében” – írja Némethy Gyula prelátus-kanonok.

Gróf Széchenyi Miklós végigszenvedte az egész világhégest, a vörös uralom rémségeit, trianon égbekiáltó igazságtalanságát, amellyel felszabdalják 900 éves egyházmegyéjét. Jóságos szíve mindezt nem bírja elviselni, és 1925. december 6-án, Budapesten meghal. Orosházán temetik el, az általa építtetett templomban, ahol márvány síremlékén ennyi áll: „Csak egy Miatyánkot!”

Széchenyi Miklós halála után már nem neveznek ki Várad számára megyés püspököket. Csak apostoli kormányzók vezetik az egyházmegyét. Így 1923–1926 között az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó tábori püspöke, váradi kanonok lesz az egyházmegye főpásztora, Bjelik Imre.

1925-ben a régi, háborúban elvitt harangok helyett újakat készíttet. Ezzel kapcsolatban az alábbi körlevelet adta ki:

„Maradandóbb emléket akarván hagyni a Székesegyháznak, elhatároztam, hogy Isten dicsőségére, boldogságos Szűzanyánk dicsőítésére és magasztalására, védőszenteim Szent Imre és Szent László tiszteletére megfelelő harangokat fogok juttatni a Székesegyháznak.

E célból érintkezésbe léptem Schilling és Lattermann, apolda-, németországi céggel, amely a harangipar terén uralja a világpiacot, újfajta acélbronz vegyületű harangjaival, melyek nem csak hogy felveszik a versenyt a régi tiszta bronz harangokkal, de azok zengő hangjukhoz imponálóan hozzá tudnak simulni, úgy, hogy nem különböztethetők meg fény és kirezgés tekintetében a régi patinás harangoktól.

A mostani 13 mázsás E-hangú haranghoz én három harangot, a ft. Káptalan pedig a székesegyház iránti szeretetének jeléül még egy lélekharangot is rendelt.

A harangok elkészültek, melyek megvizsgálására és átvételére Janson Ottó erfurti székesegyházi karnagyot és hivatalos harangszakértőt bíztam meg. Janson múlt évi december 23-án kelt szakvéleményében a harangokat hang, összhang, öntés, alak és kiállítás tekintetében valóságos műremeknek minősítette és útnak indította Nagyvárad felé.

F. hó 27-én érkezett ide s ugyancsak e hó 31-én a ft. Káptalan és számos hívő jelenlétében, minden zaj és pompa nélkül felszenteltem és a ft. Káptalan őrizetébe adtam át azokat.

A 2850 kilogramm súlyú, mély C-zengésű nagy Mária-harang:

Vox mea, vox vitae,

Voco vos, audite:

S. Maria ora pro populo et pro fundatore

Emerico Bjelik,

Episcopo, Administratore Apostolico

Magno-Varadinensi Latinorum.

A. D. 1925.

Hangom az élet hangja

Hívlak benneteket, halljátok:

Szűz Mária imádkozz a népért és a készítettőért

Bjelik Imre, püspök, Lat. Szer. Nagyvárad apostoli
kormányzóért.

Az Úr 1925. évében.” – felírással, a rezidencia felőli toronyban lett felszerelve.

A 763 kg-os G-hangú Sz. László-harang:

In honorem S. Ladislai erecta

Nocte dieque vigil

Depromam carmina Christo.

Me erigi curavit:

Emericus Bjelik, Episcopus, Administrator Apostolicus

Magno-Varadinensis Latinorum.

A. D. 1925.

Szent László tiszteletére állítva

Éjjel-nappal éberen

Dalt zengek Krisztusnak.

Készítetett: B.I. – ajánlással,

továbbá az 508 kg-os A-zengésű, Sz. Imre-harang:

Dedicata S. Emerico,
 Dum sono, te moneo:
 Vitae et mortis memento,
 Sic iubente fundatore meo
 Emerico Bjelik, Episcopo, Administratore Apostolico
 Magno-Varadinensi Latinorum
 A.D. 1925
 Sz. Imre tiszteletére szentelve
 Mikor szólok, figyelmeztetek
 Gondolj, életre és halálra!
 Így rendelte Készítettöm
 B.I. stb. felírással;

végül pedig a 362 kg-os H-csengésű lélekharang:

Beati mortui, qui in Domino moriuntur.
 Me fundi curavit Capitulum Magno-Varadinense Latinorum.
 A.D. 1925
 Boldogok a halottak
 akik az Úrban hálnak meg. Készítettett a Nagyváradi Latin
 szertartású Káptalan. 1925-ben.
 Ajánlással, a Káptalan-sor felőli toronyban lettek elhelyezve
 és, most már zengzetes hatalmas akkordjaikkal uralják a messze
 vidéket, hirdetik Isten dicsőségét, magasztalják égi
 Szűzanyánkat és dicsőítik Sz. Lászlót és Sz. Imrét.

E harangok felajánlásával Uram, Istenem fogadd kegyesen sok kegyel-
 medért csekély áldozatom; fogadd égi Szűzanyám pártfogásod és oltalmadért
 hálám és gyermeki szeretetem zálogát; fogadjátok drága védőszenteim
 tiszteletem hódolatát!

Nagy-Várad, 1926. január 31.

Bjelik Imre
 püspök,
 apostoli kormányzó

1929-ben a Szentszék Romániában megkötötte a hivatalos konkordátumot. Ennek értelmében a várad-i egyházmegyét megszünteti a Szentszék és a szatmárral egyesíti. 1931-ben kap a két egyesített egyházmegye egy megyés püspököt, Fiedler István temesvári kanonok, spirituális személyében.

Fiedler István püspök 1938. október 26–28. között a nagyvárad-i székesegyházban tartotta meg a Szatmár–Nagyvárad-i egyesített egyházmegyék Zsinatát, ahol az 1056 paragrafust tartalmazó 412 oldalas zsinati dokumentum megszületett, amely meghatározó előírásokat tartalmazott hosszú évtizedekre, sőt gyakran még ma is hivatkozunk előírásaira.

1958–1962 között a székesegyházat kívülről renováltatja a város az elvett káptalani kertek fejében, amelyekre tömbházlakásokat építettek. Mindez dr. Papp József káptalani helynök idejében történt. Erre a munkára ráillett: „a pocsék áruk fóruma”.

1938-ban Fiedler István létrehozza a székesegyházi plébániát, amelynek élére dr. Lestyán Endre, várad-újvárosi plébánost nevezi ki, akit kanonokká kreál. A háború éveit követően, majd a kommunista hatalom egyházat guzsbakító évtizedei. Csak a háborús nyomok eltüntetésére adódik lehetőség. Többször is kirabolják, és az ott őrzött főpapi jelvényektől megfosztják a székesegyházat.

1975-ben Zöldy András kanonok-főesperes, plébános villamosítja a székesegyház harangjait.

1990 hozza meg a változást, amikor új püspököt kap az egyházmegye Tempfli József megyés püspök úr Óexcellenciája személyében. A püspök-szenteléskor már javában folynak a felújítási munkák, amelyeket Mons. Matos Ferenc plébános, apátkanonok, pápai prelátus irányít. Ő szerzi külföldi segélyszervezetektől a pénzt a javításra. Így újra régi szépségében tündöklök a csodálatos barokk templom.

1991. december 16. dátummal a BAZILICA MINOR kitüntető címet kapta a székesegyház II. János Pál pápától, Tempfli József megyés püspök kérésére. Itt közöljük a pápai dokumentumot:

December 16-i dátummal az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció Prot. CD 1151/91. szám alatt a kitüntető címet megadta. A leirat magyar fordításban így hangzik:

NAGYVÁRADI LATIN SZERTARTÁSÚ PÜSPÖKSÉG

Őexcellenciája Tempfli József nagyváradi latin szertartású püspök úr, 1991. október 11-én kelt, a papság és a hívek kérését és óhaját előadó levelére, az Istentisztelet és Szentségek Kongregációja, II. János Pál pápától kapott külön felhatalmazásokkal élve, a nagyváradi, a Mennybe felvett Szűz Mária tiszteletére Istennek szentelt székesegyházát, Basilica Minor méltóságával tüntette ki, az összes jogokkal és liturgikus kedvezményekkel, amelyek szabályszerűen megilletik: megtartva mindazt, amit a Kis Bazilikák címéről szóló, 1989. november 9-én kelt (Prot CD 500/89. sz.) dekrétum előír. Ugyanez a kedvezmény Breve formájú Apostoli Iratban is közlésre fog kerülni.

Esetleges bármilyen ellenkező (rendelkezés) ellenére is.

Az Istentiszteletek és Szentségi Kongregáció székhelyéről, 1991. december 16-án

Eduardus Card. Martinez mp.

Praefectus

† **Gerardus Majella Agnelo mp.**
érsek, titkár

1992 Szent László király szentté avatásának 800. évfordulója, Várad városának 900. évfordulója és a török uralom alóli felszabadulásnak 300. évfordulója. Ekkor jön létre az első Varadinum-ünnepségsorozat. Egyhetes egyházi, kulturális, művészeti, tudományos ünnepsége partiumi magyarságunknak, amelynek csúcspontja a Szent László ünnepe. Ez az ünnep mindig húsvét ötödik vasárnapján van, tehát húsvét függvényében változik.

Ekkor nyílik meg a Keresztény Múzeum a Jézus Szíve kápolna oldalán lévő galérián, ahol megmaradt kegytárgyainkat sikerült kiállítani. Erre az alkalomra Püspök Urunk hazahozta Bukarestből a jogtalanul elkobzott szép Monstranciát, amelyet csupán egy fél évre adtak kölcsön. Amikor nem vitte vissza, akkor követelőzve kérték, de a Püspök Úr szívósságával megtagadta a visszaadását. A múzeum megvalósítója Alexandru Săşianu muzeológus.

1995 Szent László halálának 900. évfordulója, amikor a másik galérián sikerül létrehozni Jakobovits Miklós festőművész vezetésével a barokk festészet néhány szép alkotásából a barokk Egyházi Képtárat.

De ezek már a székesegyházi-bazilika életének harmadik évszázadához tartoznak. Az új ezredévben minden bizonnyal lesznek majd szakavatott egyéniségek, akik mindezeket majd részletesen megírják, mert az itt leírtak részben különféle kiadványokból származnak, és a hiteles tanú, aki az utóbbi harminc évben aulai szolgálatban élte életét, visszaemlékezései alapján íródtak.

Befejezőként *Janus Pannonius* híres, 1459-ben írt versét idézzük Geréb László fordításában.

Búcsú Váradtól

1459.

*Minden mező mély hó alatt,
a büszke berkek lombtalan
ormát fehérlő dér fedi.
El kell a Köröst hagyni most
s a nagy Dunához tartanunk...
Hajtsunk fiúk, sietve hát!*

*Utunkba nincs folyó, mocsár;
jégkéreg áll a víz színén.
Hol nemrég lenge bárka járt,
a dermedett habokra hág
most hetyke lábbal póri nép...
Hajtsunk, fiúk, sietve hát!*

*A sajkát kedvező vizen
nem hajta úgy a gyors lapát,
se könnyű szellő bíboros,
tarajló tengeren, mikép
repítik szánom kis lovak...
Hajtsunk, fiúk, sietve hát!*

*Búcsúzom most, ti hévizek,
melyeknek nincsen kénszaga;
timsó terhelte, tiszta hab,*

*szemet javító gyógyerő,
rossz pára nélkül mely segít...
Hajtsunk, fiúk, sietve hát!*

*Szép könyvtár, szinte búcsúszom,
sok régi író művei!
Nem él már Phoebus Delphiben
s a Muzsák sem Castálián;
itt laknak ők, az ihletők...
Hajtsunk, fiúk, sietve hát!*

*Arany királyi szobrok is,
búcsúszom; tűz sem árthatott
néktek, midőn a rom szakadt,
vad láng loholt a váron át
s az égre füstös éj borult...
Hajtsunk, fiúk, sietve hát!*

*Aranypáncélatú lovag,
bárdot villongató kezű,
kinek kősrban illatos
verejtékcepped gyöngyözött;
Segíts az úton, légy velem!...
Hajtsunk, fiúk, sietve hát!*

Készült

a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájában

Felelős vezető: Fórizs Attila igazgató

A Partiumi Füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: **Bihar**
2. Kordics Imre: **Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben**
3. Péter I. Zoltán: **Félicsfürdő**
4. Dánielisz Endre: **Nagyszalonta – városismertető**
5. Benedek Zoltán: **Nagykároly – református templom**
6. Bessenyei István: **Sarmaság**
7. Gyűjteményes kötet: **Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők**
8. Major Miklós: **Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek**
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: **Püspökfürdő**
10. Dánielisz Endre – „Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”

